

Aleksej Kalc

Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj

Uvod

Ženska in njena vloga v teku zgodovine sodita, odkar sta pred nekaj desetletji odločno stopili iz sence tematske anonimnosti in marginalizacije, med specifične veje mednarodne historiografije. K poznavanju in razčlenjevanju zgodovine žensk so, kot pri zgodovini nasploh, zlasti glede družbenih in gospodarskih vidikov mnogo prispevali kvantitativni in serijski viri oziroma kvantitativno in serialno zgodovinopisje¹, začenši s historično-demografskimi dokumenti in raziskavami². V slednji okvir se uvršča tudi pričujoči prispevek, ki želi prikazati nekatere značilnosti tržaškega ženskega prebivalstva v luči popisa stanovalcev mesta iz leta 1775.

Ljudska štetja in druge z njimi povezane statistike so nepogrešljiv vir za preglednost nad določeno populacijo in za razpoznavanje raznih aspektov njene fiziognomije v času in prostoru. Znale pa so tudi informativne meje in problematičnost tovrstne dokumentacije, zlasti tiste iz časa pred razvojem moderne demografske statistike, ki se je v Avstriji idealno začela leta 1857, s prvim civilnim popisom, odgovarjajočim vsem osnovnim metodološkim predpostavkam: individualnosti, univerzalnosti, periodičnosti in sočasnosti ali kritičnemu datumu. Vir, na katerega se tu opiramo, se torej bistveno razlikuje od popisnega pragradiva, ki ga poznamo od druge polovice 19. stoletja dalje³, bodisi zaradi skromnejšega števila rubrik, bodisi po izvedbi in zasnovi ter kakovosti podatkov. Raziskovalcu nalaga veliko filološkega dela in vprašanj za pravilno razumevanje zapisov, ki so, ob napakah in »licencah« popisovalca, pogojeni z neenotnimi kriteriji opisovanja oseb, dvoumnimi klasifikacijami, nejasnimi

¹ Mišljena je Braudelova koncepcija *histoire sérielle* (Braudel 1963); o konceptualizaciji kvantitativnega zgodovinopisja glej še vedno aktualno razpravo Furet (1971), za osnovne kvantitativne metodološke prijeme pa Floud (1979).

² Historično-demografska literatura o filoloških in metodoloških vidikih ter vsebinah, vključno s spolnospecifičnimi tematikami, je zelo obsežna. Zato naj na tem mestu omenimo le nekaj vidnejše periodike, s katero se je mogoče dokumentirati o omenjenih temah: za Francijo *Annales E.S.C.* in *Annales de démographie historique*, za Španijo *Boletín de la Asociación de demografía histórica*, za Italijo *Bollettino di demografia storica* (od leta 2000 dalje *Popolazione e storia*), za Češko *Historická demografie*, za Avstrijo *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, za Nemčijo *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*.

³ Pragradivo modernih avstrijskih popisov je za različne tematske raziskave sistematično izkoristilo tudi slovensko zgodovinopisje (na primer A. Studen 1993 in 1995); o ženski problematiki je pred kratkim izšlo delo S. Žnidaršič (2000), ki pa sloni na objavljenih statistikah, izhajajočih iz ljudskih štetij in drugih uradnih statističnih opazovanj. Istega gradiva se je poslužila tudi M. Cattaruzza (1979) v knjigi o tržaškem proletariatu konec 19. in na začetku 20. stoletja, v kateri je posebej izpostavila tudi spolnospecifično problematiko. Glede uporabe arhivskega gradiva na historično-demografskem področju pa velja opozoriti, kot novost, na doktorsko disertacijo D. Krmaca (2002), obranjeno na zgodovinskem oddelku tržaške univerze in osnovano na nedavno odkritem pragradivu popisa tržaškega prebivalstva iz leta 1857.

opredelitvami družbenih in gospodarskih značilnosti in drugimi pomanjkljivostmi. Med »nedoslednostmi« je glede na obravnavano temo posebnega poudarka vredno spolno razlikovanje, ki prihaja do izraza predvsem pri opredeljevanju ženskih poklicev in dodatno otežuje analizo ženske družbene komponente. Beseda bo potemtakem tekla tudi o nekaterih izmed nakazanih konceptualnih problemih in metodoloških vprašanjih.

Prispevek prinaša le delne rezultate analize vira in sodi v okvir širše raziskave o tržaškem prebivalstvu v 18. stoletju. Čeprav ima v središču pozornosti žensko populacijo, se jasno ne more izogniti in zanemariti niti moške komponente, ki bo pritegnjena v razpravo v primerjalne in interpretacijske namene. Za boljše razumevanje in razreševanje nekaterih vprašanj se bomo občasno poslužili tudi drugega serijskega gradiva, ki bo predstavljeno po potrebi v teku obravnave.

O viru

Popis iz leta 1775⁴ je s tistim iz leta 1765 (BCT, AD2) edini, in zato zelo dragocen, ohranjeni oziroma do danes razpoložljivi poimenski tržaški popis iz druge polovice 18. stoletja, ko je mesto začelo svoj nagli pomorsko-gospodarski in družbeni vzpon⁵. Opravljen je bil v okviru vsedržavnega avstrijskega statističnega sistema, ki so ga začeli uvajati leta 1754 in je po preureditvi v vojaške namene, v sedemdesetih letih, ostal v veljavi do srede 19. stoletja. Trst je bil sicer kot prosta luka izvzet iz zakonodaje o vojaški obveznosti, vendar je bil podrejen vsedržavnemu konskripcijskemu števnemu sistemu, s tem, da so morale oblasti pošiljati na Dunaj letne sumarije o stanju prebivalstva za centralno statistiko. Vsakih pet let so bile dolžne opraviti popis (kar se v resnici ni dogajalo redno), vmesne letne izkaze pa izračunati na osnovi evidence prirodnega in selitvenega gibanja. Tržaški popisi so bili vsekakor civilnega značaja in so služili upravnim, gospodarskim in splošnim potrebam po preglednosti ter uravnavanju mestnega razvoja. Po zasnovi in vsebini so precej odstopali od konskripcijskih kriterijev, kar ob pomanjkanju navodil in točnejših informacij o njihovem izvajanju otežuje razumevanje nekaterih vrst podatkov. Vprašanje je tudi, koga je popis zajel in koga ni upošteval, prvič ker je prebivalstvo hitro naraščalo in se zaradi selitev pospešeno obnavljalo, tako da je bilo oblastem težko voditi evidenco o spremembah, drugič pa zaradi nedorečenosti in nejasnosti okrog pojma prebivalec, kar je pomenilo, da je o vključitvi oseb v kontekst mestnega prebivalstva pogostoma odločala uvidevnost popisovalca. Po drugi strani je ženska komponenta v teh popisih bolj opisana kot v sočasnih konskripcijskih registrih, ki so od 1770 odgovarjali čisto vojaški logiki in za ženske niso prišle v poštev pomembne informacije, kot sta npr. starost in poklic⁶.

Tržaški popis iz leta 1775 je lastnoročno delo policijskega akturaja Antonia Tognane de Tonnefelda, ki ga je opravil v prvih mesecih leta. Tiskani popisni list je razdeljen na tri razdelke, ki odgovarjajo trem, različno popisanim kategorijam prebivalstva, razvrščenim po zaporednih hišnih številkah, in sicer *stanovalcem* (*Abitatori*), t.j. poročenim, neporočenim ali ovdovelim samostojno bivajočim osebam, njihovim v družini živečim in še ne poročenim *otrokom* (*Figli*)

⁴ Register nosi naslov »Coscrizione Generale Della Città e Porto Franco di Trieste fatta nell'anno 1775 da me G. A. Tognana de Tonnefeld« in je shranjen v Diplomatskem arhivu Tržaške mestne knjižnice (Biblioteca Civica di Trieste, Archivio Diplomatico).

⁵ Za prvo polovico stoletja je na voljo popis iz leta 1735, ki pa ne upošteva celotnega prebivalstva (BCT, AD1).

⁶ O izvajanju in problemih demografske statistike v Trstu glej Breschi et al. (2001, 183–193) in Blaznik et al. (1970, 38–39).

in pod isto streho bivajočim *poslom* oziroma odvisnim delavcem ter uslužbencem raznih vrst (*Domestici ossia Servitori*)⁷. Prvi razdelek se začne z rubriko, v kateri so poimensko navedeni lastnik hiše in pod njim stanovalci po družinah z družinskim poglavarjem na čelu. Sledijo izvorni kraj stanovalcev, čas bivanja v Trstu, starost, veroizpoved, poklic ali družbeni položaj in stan. V drugem razdelku je kot rečeno zabeleženo potomstvo, vendar ne poimensko, pač pa samo številčno po spolu in treh starostnih razredih (1–7, 7–15 in nad 15 let). Za starejše sprašuje popisnica tudi, če so dela sposobni ali ne in s katerim poklicem oziroma dejavnostjo se ukvarjajo. V tretjem razdelku so navedena imena poslov, služabnikov ali drugih uslužbencev, njihova starost, izvorni kraj, veroizpoved in poklic oziroma vrsta dejavnosti.

Kot vidimo, je vir relativno bogat s podatki in struktura načeloma ne uvaja spolne diskriminacije, saj za ženske predvideva enako raven poizvedovanja kot za moške. Popisnice so zelo vestno in z vidika berljivosti jasno izpolnjene. V razdelku *stanovalci* so navedene tudi sorodstvene vezi med le-timi, kar je zelo pomemben podatek za vpogled v družino in gospodinjstvo, a je v tem primeru le malo uporaben, ker vir ne razlikuje prebivalcev znotraj hiš po stanovanjih oziroma bivanjskih ali gospodinjstvih agregatih. Največja pomanjkljivost pa je v popisni zasnovi razdelka, namenjenega otrokom, predvsem zaradi odsotnosti točnejšega podatka o starosti ter o krajevnem izvoru in zaradi nejasnih kriterijev grupacije po starostnih razredih. To onemogoča podrobnejšo obravnavo zelo velikega, generacijsko specifičnega segmenta populacije in omejuje analitične potencialnosti celotnega vira. Dodatno jih omejuje različna informativna stopnja opisov posameznih popisnih razdelkov, saj je tudi pri *poslih* na voljo manj podatkov kot pri *stanovalcih* (manjkata čas bivanja in stan). Zato bo to, kar sledi, v marsičem površinski in mestoma hipotetični prikaz stanja. Pomudili se bomo pri parametrah, ki kljub okrnjenosti podatkovne osnove predstavljajo dovolj jasne in sprejemljive pokazatelje določenih značilnosti, oziroma ob pomanjkljivostih ter nedorečenostih, ki postanejo v danih okoliščinah pravzaprav osrednjega pomena za korektno razumevanje stvarnosti.

Splošne koordinate

Leta 1775 je bil Trst že zelo živahno trgovsko-pomorsko središče, ki je hitrih korakov stopalo v smeri izrednega družbeno-gospodarskega razcveta in urbanistične ekspanzije. Od proglastitve proste luke, leta 1719, s katero je merkantilistično navdahnjeni dunajski absolutizem, voljan pospeševanja mednarodne trgovinske izmenjave, namenil mestu vlogo izhoda obsežnega avstrijskega državnega prostora na morje, je sicer poteklo skoraj celega pol stoletja. Vendar se je v prvih desetletjih tega obdobja tržaški emporialni načrt spoprijemal z raznovrstnimi predvidenimi in nepredvidenimi problemi, ki so zavirali njegovo uresničevanje, tako da sta pristanišče in samo mesto ujela zaželjeni razvojni ritem šele v šestdesetih letih. Ta dinamika se jasno zrcali v podatkih o prebivalstvu: dovolj verodostojne ocene pravijo, da je leta 1735 mesto imelo okrog 5.000 stanovalcev (Breschi et al. 2001, 74–75), ob popisu leta 1754 so jih našteali 5.780, register iz leta 1765 pa jih navaja 6.518 (Montanelli 1905, 68). Ker so bili pri tem popisu, ki je bil dejansko izveden konec leta 1764, izpuščene določene kategorije ljudi⁸, je mogoče podatek po določenih ocenah zaokrožiti na 6.900 oseb (Vascotto 1994, 11–15). Ob popisu leta 1775 so

⁷ V nadaljevanju razprave bomo zaradi enostavnejše ekspozicije za popisne kategorije uporabljali navedene, čeprav pomensko ne najbolj ustrezne izraze *stanovalci*, *otroci* in *posli*.

⁸ Redovniki obeh spolov iz raznih samostanov, zaporniki, administrativno osebje Komerčne intendance, gostje ubožnice, družinski člani in služabniki ter nameščenci borznih trgovcev, oskrbovanci bolnišnice in vojaštvo (BCT, AD2).

nato ugotovili 10.705 stanovalcev, s tem da je iz registra izpadlo več sto oseb⁹, delno vojaštva, največ pa takih, ki so popisovalcu najavile skorajšnji odhod iz mesta, medtem ko je na začetku 19. stoletja število tržaškega prebivalstva znašalo po reduktivnih uradnih podatkih več kot 20.000¹⁰ oseb, v resnici pa že skoraj 25.000 prebivalcev (Breschi et al. 2001, 76). Ne glede na neskladnost številke je jasno, kako se je nekje sredi šestdesetih let začel za Trst izjemen razvojni polet, ki je strmo dvigoval krivuljo prebivalstvene rasti in jo kljub kriznim presledkom ter bolj umirjenim fazam vzdrževal v nepretrganem vzponu skozi celo 19. in del 20. stoletja. Popis iz leta 1775 se torej uokvirja v ključno obdobje tega dolgega procesa in prikazuje že globoko začrtane družbeno-gospodarske poteze »novega« Trsta.

Pri oblikovanju nove podobe mesta in spodbujanju njegove rasti je odigralo vodilno vlogo priseljevanje. Tržaška prosta luka je bila vzpostavljena z namenom ustvariti pogoje za čim večji in hitrejši razvoj in oblast je s pravnimi ter administrativnimi instrumenti spodbujala nastanitev ne samo trgovskih podjetnikov, ampak široko paleto aktivnega prebivalstva, ki bi z vključevanjem v delovne procese zadostilo vsem potrebam pomorsko-gospodarskega središča. Teža zunanega priliva prihaja v našem viru neposredno do izraza v številčnem razmerju med rojenimi Tržanami in tujci, ki nam sicer dopušča le pavšalno vrednotenje prave moči priseljskega pojava. Kot je razvidno iz tabele 1 c), je bilo med poimensko popisanimi prebivalci z znanim krajevnim izvorom kar 76% tujcev, s tem da je pri *stanovalcih* tuja komponenta znašala 72,1%, pri kategoriji *posli* pa 86,9%. Te številke seveda ne odražajo pravega razmerja med domačim in priseljenim prebivalstvom, ker ne upoštevajo kategorije *otrok*. Ta skupina (31, 8% vseh prebivalcev) je po sestavu močno naklonjena rojenim Tržanom, ker je bil priseljski proces v mesto le v skromni meri družinskega značaja in je zajemal majhno število najmlajših. Vprašanje pa je koliko. Odgovor lahko poiščemo z bolj ali manj zapleteno oceno. Ker nas tu ne zanimajo točnejše meritve, ampak le približna slika, smo izbrali enostavnejši način, in sicer rekonstrukcijo na podlagi podatka o času bivanja roditeljev v Trstu in starostne strukture po popisu iz leta 1765¹¹. Iz tega izračuna, ki kljub

⁹ V nepopolno ohranjenem spremnem poročilu Tognane de Tonnefelda jih je navedenih približno 210. Točnejšega števila ni mogoče ugotoviti, ker je popisovalec pogostokrat zapisal le ime družinskega poglavarja ali gospodarja-delodajalca s pripisom *in družina* ali *in služabniki*. Upoštevajoč manjkajoči del poročila lahko sklepamo, da jih je bilo vseh okrog 300 (BCT, AD4, »Continuazione del Protocollo de' rimarchi sopra li mancamenti trovati nella visita delle Case fatta in occasione della coscrizione generale«).

¹⁰ Konskripcijski sumarij za leto 1800 navaja 20.900 oseb (Montanelli 1905, 70). Vendar v tem številu niso zajeti tujci, ki jim pravila konskripcijskega štetja niso še priznavala statusa stanovalcev, čeprav so to dejansko bili. Število le-teh je že v 80. letih 18. stoletja šlo v tisoče (BCT, ASC, F12 (1783–1789): »Ausweis der Volksmenge 1784 et 1785, Septemper 1787«).

¹¹ Ocena je bila dosežena z odštevanjem srednje vrednosti treh starostnih razredov od obdobja bivanja staršev v Trstu in torej ločevanjem otrok, rojenih pred prihodom staršev v mesto, od tistih, katerih starost je po tem postopku nižja od bivanja roditeljev v Trstu. Tretji starostni razred je kot smo videli odprt in zajema gotovo tudi določeno število odraslih oseb. Pri teh izračunih smo ga zamejili s 23. letom in sicer na osnovi polnoletnosti, ki se je pri obeh spolih začela z izpolnjenim 24. letom starosti. Razporeditev po posameznih letih (za pregrupacijo po petletnih razredih) je bila nato izvedena na osnovi razporeditve iz leta 1765. Opozoriti velja, da se je dejanska starostna struktura leta 1775 zlasti v prvem starostnem razredu (<7 let) po številu primerov močno razlikovala od tiste iz leta 1765 in podobno velja po vsej verjetnosti – čeprav v manjši meri – za drugi starostni razred (7–14), ker je vmes nastopila najprej kriza zaradi smrtnosti, ki je najbrž osiromašila najmlajše starostne skupine, takoj za tem pa je vidno poskočila rodnost (Breschi et al. 2001, 94). Za točnejšo sliko tako starostnega sestava kot razmerja med domačini in tujci bi bilo treba v izračun primerno vgraditi tudi prirodne dejavnike. Glede tu uporabljenega postopka naj dodamo, da bi pri ločevanju rojenih od priseljenih otrok namesto srednje vrednosti lahko izredno uporabili asimetrično sredino starostnih razredov (po razporeditvi 1965). Na tej osnovi se razmerje premakne še dodatno na stran Tržanov. Vendar izhaja iz neposrednega pregledovanja vira približno 10 % »mejnih« primerov, del katerih bi hipotetično lahko spadal med tujce. Ne glede na različne številčne rezultate posameznih postopkov ostajajo glavne značilnosti starostne fiziognomije v bistvu nespremenjene.

nekaterim šibkim točkam postopka ne more bistveno odstopati od dejanske situacije, izhaja, da je bilo med *otroki* 88,2 % rojenih Tržačanov in komaj 11,8 % priseljencev. V celotnem kontekstu naj bi torej tujci predstavljali okrog 55 % prebivalstva¹². Leta 1765 je bil njihov delež skoraj enak, in sicer 54,8 tujcev nasproti 45,2 rojenim Tržačanom.

Podčrtati je treba, da razmerje med domačini in tujci samo po sebi ni kazalec intenzivnosti in pomena, ki ga je imelo priseljevanje pri tržaškem demografskem razvoju. V času t. i. starega družbenega reda in še kasneje – kot so ugotovile številne raziskave – se je prebivalstvo mest vzdrževalo in se obnavljalo večinoma z dotokom od zunaj, ki je zapolnjeval vrzeli zelo nihajočega in pogostoma globoko negativnega prirodnega salda (De Vries 1984, 199–200). Zato, kot tudi zaradi strukturno-gospodarskih značilnosti in tipologije urbanih naselbin, so primeri z visokimi deleži priseljenega prebivalstva pogosti ali celo prevladujoči. V »novem«, emporialnem Trstu pa priseljevanje ni delovalo več samo kot revitalizacijski element, ampak je postalo gonilna sila rasti, podobno kot v drugih mestih, ki so doživljala večji ali manjši demografski vzpon. Vlogo in težo priseljenkega procesa mnogo jasneje izražajo migracijske stopnje, katerih letna povprečja so znašala v prvi četrtini stoletja komaj 1,1 promila, v drugi že 13,3 promila, v tretji in četrti pa 17,6 in celo 23,8 promila, vse to nasproti povprečnim letnim stopnjam totalne rasti, ki so po enakem vrstnem redu bile 7,8, 17,3, 21,8 in 25,0 promilov. Intenzivnosti doseljavanja (pretežno mladega in demografsko

Tabela 1: Prebivalstvo po popisnih kategorijah in izvoru

a) absolutne vrednosti

Popisne kategorije	Skupaj prebivalcev	Krajevni izvor				
		Tržačani	Tujci	Znan	Neugotovljen	Nezabeležen
<i>Stanovalci</i>	5.406	1.456	3.762	5.218	188	
<i>Otroci</i>	3.402					3.402
<i>Posli</i>	1.897	244	1.613	1.857	40	
Skupno	10.705	1.700	5.375	7.075	228	3.402

b) navpični odstotki

Popisne kategorije	Skupaj prebivalcev	Krajevni izvor				
		Tržačani	Tujci	Znan	Neugotovljen	Nezabeležen
<i>Stanovalci</i>	50,5	85,6	70,0	73,8	82,5	
<i>Otroci</i>	31,8					100,0
<i>Posli</i>	17,7	14,4	30,0	26,2	17,5	
Skupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

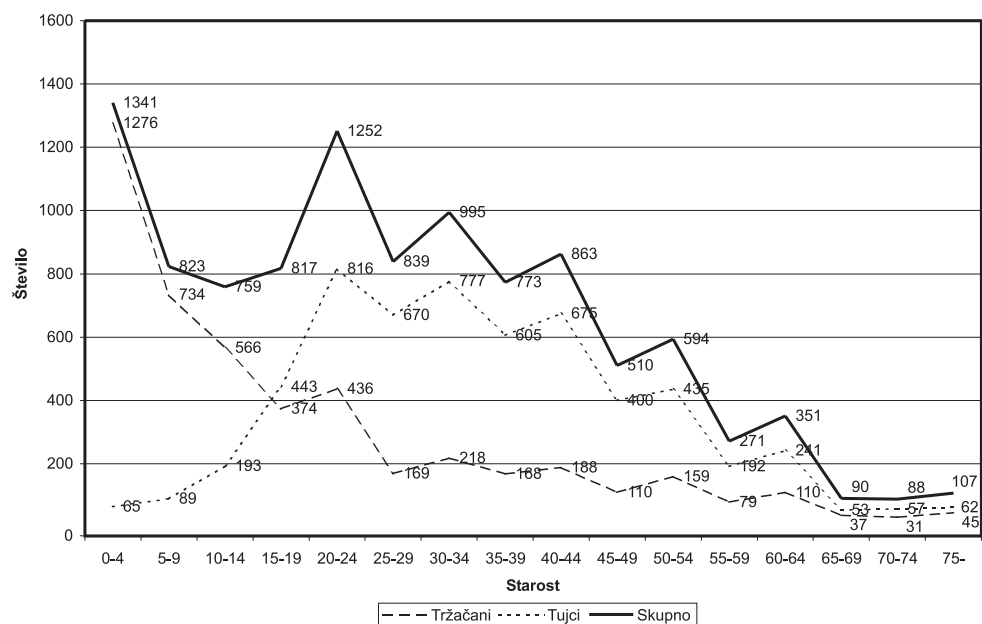
c) vodoravni odstotki

		Krajevni izvor					Znani izvor	
Popisne kategorije	Skupaj prebivalcev	Tržačani	Tujci	Znan	Neugotovljen	Nezabeležen	Tržačani	Tujci
Stanovalci	100,0	26,9	69,6	96,5	3,5		27,9	72,1
Otroci	100,0					100,0		
Posli	100,0	12,9	85,0	97,9	2,1		13,1	86,9
Skupno	100,0	15,9	50,2	66,1	2,1	31,8	24,0	76,0

¹² S proporcionalno razporeditvijo primerov neugotovljenega izvora (2,1% celote) 55,1%.

aktivnega prebivalstva) gre hkrati zasluga, da je vseskozi ostajala pozitivna tudi prirodna dinamika, ki je sicer beležila stalno večanje rodnosti, a še bolj smrtnosti kot posledice negotovih bivalnih, higienskih, zdravstvenih in splošnih življenjskih razmer (Breschi et al. 2001, 95).

Grafikon 1: Tržaško prebivalstvo leta 1775 po starosti in krajevnem izvoru

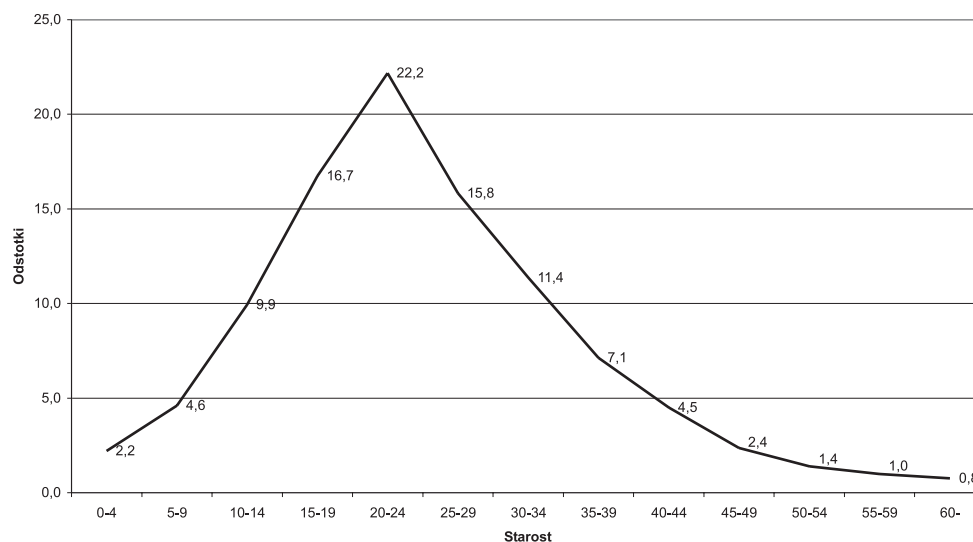
Upoštevani so samo primeri s poznanim podatkom o starosti in izvoru

Posledice močnega doseljevanja prihajajo občutno do izraza tudi v starostni strukturi tržaškega prebivalstva. Grafikon 1 prikazuje profile tega sestava v absolutnih vrednostih, vključno s podatki rekonstruiranih generacij. Kot vidimo, so kontingenti med 20. in 45. letom starosti pri celoti močno napihnjeni, kar je značilno za demografske entitete z visoko stopnjo priseljevanja, ki je navadno v tem starostnem obsegu najmočnejše. To je še jasneje razvidno iz krivulj, ki ponazarjata tujce in rojene Tržščane. Od starostnega razreda 15–19 je število prvih močno presegajoče in kljub postopnemu tanjšanju razlike ostaja večje od števila Tržščanov vse do najstarejših razredov, kar priča o kontinuiranem priseljenjskem procesu. Krivulja Tržščanov pa z večanjem starosti postopoma pada. Pri vsem tem se ne smemo ozirati na cik-cakasto obliko črtežov, ki je deformacija stvarno linearnejšega sestava, povezana z metodo zapisovanja podatka (beleženje let življenja namesto leta rojstva) in predvsem z nepismenostjo in s percepcijo starosti oziroma samega časa pri ljudeh. Mnogi namreč niso poznali ali se niso spominjali svojega pravega rojstnega datuma, še pogosteje pa so starost preprosto zaokroževali proti vrednostim z ničlo. Posledica je zgoščevanje frekvenc v deseticah,

kar vpliva na povišano vrednost razredov, ki vsebujejo okrogle starosti¹³ Tudi pri Tržičanih od 20 do 24 let gre le za navidezno anomalijo, ki je rezultat zgornje zamejitve tretje števne razreda *otrok* s 23. letom in potrjuje, da so v njej zajeti tudi starejši. Če se povrnemo k vsebinskim aspektom, je iz grafikona ne nazadnje jasna povezava med doseljevanjem in prirodno demografsko dinamiko: priliv mladega, demografsko aktivnega prebivalstva je vzdrževal zelo visoko rodnost in napihoval prve starostne kontingente, ki pa so se z večanjem starosti zaradi visoke smrtnosti tudi hitro tanjšali.

Iz povedanega in grafično ponazorjenega so nam že razumljive nekatere osnovne poteze priseljskega procesa, ki jih potrjuje in dopolnjuje starostna struktura ob prihodu v mesto (grafikon 2). Tudi ta podatek ni povsem zanesljiv, ker je rezultanta razlike med starostjo in časom bivanja v Trstu, ki temelji na enakem poizvedovalnem principu, in ker je prisoten le pri popisni kategoriji *stanovalcev* (v 3.715 primerih ali 34,7 % celotnega prebivalstva). Drugo vprašanje je, na kaj se podatek nanaša, če upoštevamo, da doseljevanje in sedimentacija tujega prebivalstva, zlasti v primeru mest, navadno nista enkratni definitivni korak, pač pa

Grafikon 2: Tuji *stanovalci* po starosti ob priselitvi (%)

¹³ Spodnja preglednica prikazuje indeks regularnosti razporeditve starostnega podatka ($IR_{10} = P_{10} / [(P_8 + P_9 + P_{10} + P_{11} + P_{12}) / 5]$ itd.), iz katerega je razvidna stopnja zgoščevanja pri desetih (nevtralna razporeditev = 1). Če izvzamemo starost 10, ki zaradi rekonstrukcije ni zanesljiva, vidimo, da je deformacija z večanjem starosti vse bolj poudarjena in sploh zelo izrazita. V celoti je pri ženskah karakteristika bolj izstopajoča, kar odgovarja splošni takratni in tudi poznejši tendenci.

Starost	Moški	Ženske	Skupno
10	0,75	0,73	0,74
20	1,32	1,53	1,45
30	2,14	2,26	2,20
40	2,71	2,69	2,70
50	2,69	2,84	2,76
60	3,40	3,20	3,30
Skupno	2,78	3,02	2,89

proces krajšega ali daljšega trajanja, v teku katerega se lahko vrstijo prihajanja, odhajanja in zopetna vračanja, enkratna ali večkratna, začasna ali trajnejša bivanja¹⁴. So popisane osebe pri odgovarjanju na vprašanje o bivanju mislile na čas, odkar so se ustalile oziroma se trajneje naselile, ali so prištevale tudi morebitne prejšnje začasne prisotnosti? Ne glede na to, lahko na podlagi nekaterih karakteristik podatkovne baze in zadevajoče arhivske dokumentacije sklepamo, da je parameter, ki ga imamo na razpolago, zadovoljiv in jasen pokazatelj starostnih potez priseljevanja. Kot omenjeno, je to zajemalo predvsem mlado prebivalstvo pri največji delovni moči, ki ga je nastajajoče mesto najbolj potrebovalo in mu nudilo najuspešnejše vključevanje v tržišče dela. Več kot polovica (54,7 %) priseljencev je tako prispela v Trst med 15. in 29. letom starosti, dodatnih 18,5 % do 39. leta starosti, skoraj 10 % pa pri starosti od 10 do 14 let. Starostni segment med 10. in 39. letom je torej združeval kar 84 % vseh priseljencev. Številčnost starostnega pasu 10–14 kot tudi 15–19 opozarja na možnosti, ki so se ponujale vajeništvu v raznih obrtnih in trgovskih poklicih ter hišnim poslom. Nizek je, kot vidimo, delež otrok pod 10. letom starosti in najstarejših, ki je v obeh primerih izraz družinskih oblik selitev oziroma tesnih zvez z že ustaljenimi člani ožjega družinskega kroga ali sorodstva, čeprav tega ne moremo jemati kot tipološko pravilo. Vse doseljevanje in prostorsko gibljivost, usmerjeno proti mestu, je namreč potrebno kot drugod razbirati v kontekstu kompleksnih migracijskih sistemov, v katerih se prepletajo tako priseljevanja kot izseljevanja, in relacijskih mrež, ki so lahko sorodstvenega, poklicnega, verskega ali širšega družbenega značaja¹⁵. Priseljevanje družinskega značaja v smislu preselitve družinskih jeder, pri katerih so bili prisotni tudi otroci, je bilo bolj značilno za nekatere socialno-ekonomske kategorije, npr. trgovce in obrtnike, delno je bilo pogojeno z večjo oddaljenostjo izvirnega kraja in pogostokrat povezano z versko pripadnostjo. Trgovci ali obrtniki, ki so prenesli v Trst svoje poslovne dejavnosti, so mnogokrat pripeljali ali poklicali za seboj družino, kar je bilo tudi med pogoji za pridobitev stalnega bivališča. Mnogokrat so bili to pripadniki nerimokatoliških veroizpovedi, grško in srbsko pravoslavne, uniatske, evangeličanske, predvsem pa judovske, kar se je pospešilo po letu 1778, ko je Beneška republika začela izganjati iz svojih ozemelj revnejše judovske sloje in so številne družine trkale tudi na tržaška vrata (Kalc 2003, 74). Primere priseljevanja celih družin pa najdemo tudi med najrevnejšim oziroma socialno najšibkejšim prebivalstvom, navadno med nosači. Šlo je praviloma za t.i. *mandrijerje*, ki so se priseljevali v tržaški ager kot kmečki koloni, kjer so na podlagi spolovinarskega ali drugačnega kratkodobnega pogodbenega razmerja obdelovali posestva (*mandrije*) patricijev in bogatejših meščanov. Mandrijerske družine so bile precej mobilne, ker so si mnoge ob zapadlosti navadno enoletne pogodbe iskale ugodnejših pogojev, nemalokrat pa so ostale brez zemlje ali so se odločale preseliti se v mesto, kjer so se moški in tudi ženske zaposlovali kot težaška delovna sila, ali kmečki dninarji. Pojav je bil številčno nihajoč in tudi ni potekal le v eni smeri, ker je bil odvisen od letin in od povpraševanja po osnovni delovni sili v mestu, ki se je ravno tako spreminjala¹⁶. Doseljevanje mladih družin z majhnimi otroci, kot je videti iz naših podatkov in kot potrjujejo kasnejši izkazi ter popis iz leta 1765, vsekakor

¹⁴ O tem vprašanju prim. Belfanti (1994, 75).

¹⁵ O migracijskih sistemih glej npr. Moch (1992, 13–18); o selitvenem pojavu ter vključevanju v priseljska okolja v luči osebnih in družbenih relacijskih mrež pa Arru (2001).

¹⁶ Teh primerov pogostokrat popisi niso upoštevali, ker so ti ljudje zaradi pomanjkanja zaposlitve ali nejasnih perspektiv glede stanovanja popisovalcem najavljali odhod iz mesta, dejansko pa so se legalno ali ilegalno mnogi zadrževali v mestu in izpadali iz popisne evidence. V poročilu Pittonija iz l. 1787 tako beremo, da je treba k številu dodati na »stotine družin«, ki so najavile odhod, a so bile v resnici del tržaškega prebivalstva (BCT, ASC, F12, 1783–1789, 31. 8. 1787).

ni bil najbolj pogost. K priseljevanju otrok ali bolje rečeno k številu primerov tujega prebivalstva in otroški ter mladostniški starosti so nekoliko prispevali varovanci samostanov obeh spolov in gostje najdenišnice oziroma ubožnice¹⁷.

Ženski Trst

Kaj nam popis pove o ženski komponenti prebivalstva oziroma o ženskem delu tržaške družbe? Kakšne so bile njene strukturne specifikke in posebnosti, kakšen položaj je zasedal ženski spol in kakšne vloge je odigral v nastajajočem tržaškem družbeno-gospodarskem tkivu? Samoumevno je, da so tudi ta vprašanja globoko pogojena s selitveno problematiko, kot enega izmed dominantnih vodil tržaškega družbenega razvoja.

Katerih je več?

Mednarodna historično-demografska literatura in raziskave o zgodovini mest ugotavljajo kot pogosto značilnost urbanih naselij starega družbenega reda in časa zgodnje industrializacije številčno prevlado ženskega prebivalstva nad moškim. V primerih raznih velikosti, ki jih navaja Roger Mols v svoji študiji o zgodovinski demografiji evropskih mest, število žensk skoraj povsod nedvoumno in večinoma občutno presega število moških. V italijanskih mestih, za katere je na voljo dosti zanesljive in kontinuirane dokumentacije, lahko to prevlado kvantificiramo na okrog 85 %. Presežek je bil ponekod bolj, drugod manj poudarjen, spreminjal se je po posameznih starostnih pasovih, znotraj mestnih četrti in v času, saj je bil odvisen od vrste dolgoročnih in konjunktturnih demografskih in predvsem družbeno-gospodarskih razvojnih momentov, same tipologije mest in drugih dejavnikov, ki so privilegirali številčnejšo navzočnost ženske komponente v primerjavi z moško. Ko ni šlo za popisno napako, je bila večja ali manjša stopnja femininitete npr. povezana z izrazitejšo moško mobilnostjo, z »zaposlovalnim tržiščem«, ki je nudilo večje in stabilnejše zaposlitvene možnosti ženskim poklicem, začasno odsotnostjo moških zaradi vojn ali vrste njihovega poklica, večjo ali manjšo navzočnostjo vojaštva ali izrazito spolnospecifično pogojenih skupnosti. Tako so na primer univerzitetna mesta beležila bolj uravnovešeno razmerje med spoloma oziroma večje število moške populacije. Ta je večkrat prevladovala v središčih političnoupornega življenja, zaradi prisotnosti uradništva in moške služinčadi, medtem ko je izrazito maskuliniteto Rima pripisati, poleg navzočnosti administrativnega kadra papeške države, številnemu moškemu kleru, ki je v določenih mestnih predelih predstavljal veliko večino populacije (Sonnino 1999). Mimo podobnih skrajnih in partikularnih primerov pa je presežek moškega nad ženskim prebivalstvom povezan s situacijami, kjer je prihajalo do korenitih strukturno-gospodarskih preustrojev, npr. z uveljavljanjem industrializacije, in z mladimi, nastajajočimi oziroma hitro razvijajočimi se mesti. Emblematična so v tem smislu »z vrha ustanovljena« mesta kot npr. ruski St. Petersburg, italijanski Livorno, kjer je v začetni fazi znatno prevladovalo število moških in razmerje med spoloma se je šele z časom, bodisi kot posledica selitev, bodisi zaradi prirodnega doprinosa, začelo uravnovešati (Mols 1955, 183–199).

¹⁷ *Casa dei Poveri* je bila hkrati ubožnica, sirotišnica in najdenišnica, ki je služila tudi Kranjski in Goriški, ne samo kot sprejemnica najdenčkov, ampak so vanjo prihajale rojevati nezakonske matere iz omenjenih dežel (Trisciuzzi, De Rosa 1986).

Med slednje primere sodi s svojimi posebnostmi tudi Trst. Ob popisu leta 1765 so v Trstu številčno prevladovali ženske in sicer z 51 % celotnega prebivalstva. V teku naslednjega desetletja se je slika spremenila, saj se je razmerje med spoloma prevesilo v korist moških, ki so predstavljali 50,5 % celote (tabela 2). Ta relativno skromen premik je v resnici sekvenca daljšega procesa, povezanega s pospešeno demografsko rastjo in bolj neposredno z množičnim doseljevanjem. Čeprav nimamo na razpolago zanesljivih direktnih podatkov o razmerju med spoloma v prvi polovici 18. stoletja in predvsem iz časa pred »rojstvom« novega Trsta, ni predrzno domnevati, da je bila takrat stopnja feminitete odločno bolj poudarjena in da se je razmerje do leta 1765 že občutno popravilo v korist moške komponente¹⁸. Indirektni pokazatelj je razmerje med spoloma pri Tržačanih ob popisu 1765, med katerimi je bilo 54,8 % žensk. Med priseljenci pa so prevladovali moški s 54,7 %. Glede na to, da je bilo priseljenega prebivalstva znatno več kot v Trstu rojenega (55 %), je jasno, da je razmerje med spoloma težilo k uravnovešanju. Podobna težnja se kaže iz podatkov iz leta 1775: v celoti je pri Tržačanih prevladovala ženska komponenta, medtem ko so med tujci prednjačili moški. Zaradi velikosti priseljenke mase so ti v skupnem seštevku številčnejši od žensk. V tej fazi je torej hitro razvijajoče se mesto potrebovalo in navezovalo nase veliko moškega aktivnega prebivalstva, ki je imelo priložnost gospodarskega udejstvovanja oziroma zaposlovanja v trgovskih, obrtnih, protoindustrijskih sektorjih, dejavnostih nekvalificiranega tipa, povezanih z emporialno vlogo mesta, in ne nazadnje pri sami gradnji urbanega aglomerata ter pristaniških infrastruktur. Manjkalo ni niti tipično ženskih zaposlitvenih možnosti, o katerih bo podrobneje govor v nadaljevanju in ki so spodbujale ravno tako množični priliv nežnega spola, vendar sta moško in žensko doseljevanje potekala po nekoliko drugačnih »časovnih tirih«. Iz statistike, izdelane na podlagi poročnih matrik, ki z upoštevanjem podatka o izvorni fari novoporočencev omogočajo vpogled v doseljevanje in njegovo časovno dinamiko, se jasno kaže, kako je zagon proste luke pospešil celoten priseljenjski proces, a bolj moškega kot ženskega. Ženski

Tabela 2: Prebivalstvo po popisnih kategorijah, krajevnem izvoru in spolu

a) absolutne vrednosti

Popisne kategorije	TRŽAČANI			TUJCI			IZVOR NEZNAN			S K U P N O		
	M	Ž	Skupno	M	Ž	Skupno	M	Ž	Skupno	M	Ž	Skupno
<i>Stanovalci</i>	601	855	1.456	2.090	1.672	3.762	90	98	188	2.781	2.625	5.406
<i>Otroci</i>	1.510	1.492	3.002	211	189	400				1.721	1.681	3.402
<i>Posli</i>	114	130	244	758	855	1.613	18	3	21	890	988	1.878
Skupno	2.225	2.477	4.702	3.059	2.716	5.775	108	101	209	5.392	5.294	10.686

b) vodoravni odstotki

Popisne kategorije	TRŽAČANI			TUJCI			IZVOR NEZNAN			S K U P N O		
	M	Ž	Skupno	M	Ž	Skupno	M	Ž	Skupno	M	Ž	Skupno
<i>Stanovalci</i>	41,3	58,7	100,0	55,6	44,4	100,0	47,9	52,1	100,0	51,4	48,6	100,0
<i>Otroci</i>	50,3	49,7	100,0	52,8	47,3	100,0				50,6	49,4	100,0
<i>Posli</i>	46,7	53,3	100,0	47,0	53,0	100,0	85,7	14,3	100,0	47,4	52,6	100,0
Skupno	47,3	52,7	100,0	53,0	47,0	100,0	51,7	48,3	100,0	50,5	49,5	100,0

¹⁸ Popis iz leta 1735 navaja 1928 moških in 1877 žensk, vendar zajema – kot rečeno – samo del prebivalstva, katerega realnejše število je bilo okrog 5.000. Vrh tega je bil vojaškega značaja, tako da prevlada moških (50,7 %) ne čudi. Podatek iz leta 1758 (3.181 ali 49,4 % moških na 6.433 prebivalcev) pa se sklada in potrjuje tendenco večanja moške prisotnosti (Montanelli 1905, 68).

tokovi so skozi celo stoletje nekoliko zaostajali za moškimi, kar se sklada s tezo, da so se ženske vključevale v kolikor toliko utrjene ali vsaj jasneje nakazane gospodarske situacije in oblikovane družbene strukture, spotoma, ko so se v okviru le-teh ustvarjali pogoji za integracijo ženske kot gospodarskega dejavnika in sooblikovalca družbenega tkiva (Breschi et al. 2001, 121). Podčrtati pa je treba, da je bil demografski razvoj mesta v prvi fazi, najmanj do srede stoletja, deloma pa še v šestdesetih letih zelo nihajoč. Iz raznih opisnih virov je znano, da so velika infrastrukturna dela, kot izsuševanje solin, gradnja pristaniških objektov, stanovanjskih hiš, ter razne trgovske in druge podjetniške pobude priklicale v mesto številno delovno silo, ki pa je ravno tako v valovih odhajala, ko so dela zastala ali zamrla. Kratka življenjska doba podjetij, tudi javnih, in splošna gospodarska negotovost zaradi raznoraznih faktorjev, vključno z vojnami, s katerimi se je Avstrija spoprijemala v tem obdobju, sta bili skorajda pravilo. Neposredna posledica pa je bila močna fluktuacija priseljevanja in odseljevanja zlasti moške delovne sile, ki je šla v stotine in včasih celo v tisoče (Andreozzi 2003, 546–562). Mnogi izmed teh poklicev, zlasti gradbeniški, so bili že po naravi geografsko gibljivi. Drugi, vezani na trgovske, obrtne in manufakturne dejavnosti, pa so ob ugodnih pogojih težili k trajnejši naselitvi. Nestabilnost gospodarskih razmer in moške populacije sta potemtakem močno pogojevala prebivalstveno sliko tega obdobja in razgibavala številčno razmerje med spoloma. Faza nastajanja »novega« Trsta je torej močno poudarila vedenjsko značilnost moškega selitvenega pojava, ki je bilo nasploh bolj občutljivo na spremembe gospodarskih razmer, medtem ko so se ženske priseljenke v tem smislu »odlikovale« po večji stabilnosti.

V primerjavi z letom 1765 je vredno opozoriti, da se je razkorak med spoloma pri Tržačanih skrčil od 45,2 % moških in 54,8 % žensk na 47,3 % oziroma 52,7 %, pri tujcih pa od 54,7 % moških in 45,3 % žensk na 53 % oziroma 47 %. V slednjem primeru zaradi večjega priliva oziroma sedimentacije ženskega prebivalstva, v prvem pa zaradi konsistentnega vpliva prirodnega prirastka. Zanimivo je tudi, da je bilo razmerje med spoloma po podatkih iz leta 1802 še vedno na strani moških (50,5 %) (Montanelli 1905, 70), kar lahko povezujemo z nadaljevanjem demografske razvojne tipologije, osnovane na pospešenem doseljevanju in prevladi moške komponente nad žensko. To lahko sklepamo upoštevajoč migracijsko stopnjo, ki je dosegla v zadnji četrtini stoletja višek (23,8 promilov letnega povprečja) in poročne podatke, ki v zadnjem desetletju nakazujejo še nekoliko bolj poudarjen presežek moškega priseljevanja v primerjavi z ženskim (Breschi et al 2001, 95, 120).

Nekoliko podrobnejši pregled nad skicirano sliko ponuja razčlenitev stopnje maskulinitete po starostnih razredih (tabeli 3a in 3b), iz katere je razvidno, kako je moška komponenta prevladovala povsod, razen v starosti od 7 do 24 let (v razčlenitvi po 5-letnih kontingentih, pridobljeni z opisano rekonstrukcijo, se ta čas skrči na segment 10–24 let, in, kot v tej tabeli, predvsem na starost 15–24) in, z izjemo starosti 55–59 let, na starejše od 70 let. Prevlada moških v prvem starostnem razredu (v tabeli 3b v prvih dveh razredih) je povezana z naravnimi dejavniki, zaradi katerih ob rojstvu prednjači moški spol, ki ostaja za določen čas številčno močnejši. Številčno prevlado žensk v starosti 7–14 in predvsem 15–24 pa je pripisati po eni strani občutno nižjemu številu Tržačanov v primerjavi s Tržačankami (verjetno kot posledica odhoda ali druge vrste odsotnosti moškega prebivalstva), po drugi pa s poudarjenim presežkom priseljenega nežnega spola, tako pri kategoriji stanovalcev, kot pri poslih. Kot smo že opozorili, je koncentracija primerov v starostnem pasu 15–24 (pri 5-letni starostni porazdelitvi v razredu 20–24) posledica arbitrarne zgornje zamejitve razreda pri kategoriji otrok, ki vsebuje dejansko tudi starejše primere. Stopnja femininitete v tem razredu bi zato utegnila biti nekoliko manj poudarjena in razmerje med spoloma v naslednjem starostnem pasu nekoliko manj ugodno moškimi. S tem bi se slika skladala s tisto izpred desetih let, ko so ženske prevladovale v starostnem loku 15–29 let.

Tabela 3a: Moški in ženske po starostnih razredih in indeks maskulinitete

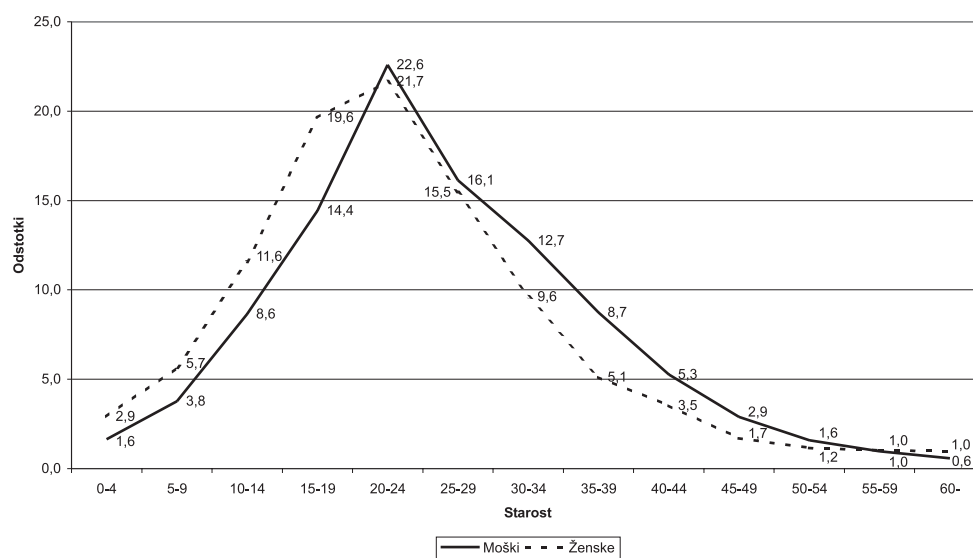
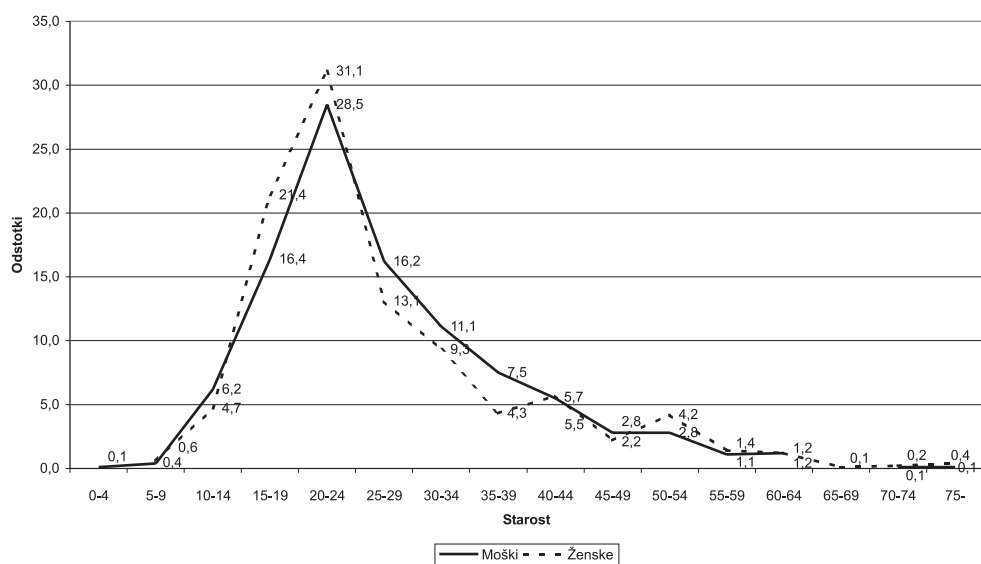
Starostni razredi	Moški	Ženske	Skupno	M/F*100
0-6	918	848	1.766	108,3
7-14	571	587	1.158	97,3
15-24	905	1.164	2.069	77,7
25-29	424	415	839	102,2
30-34	511	485	996	105,4
35-39	429	344	773	124,7
40-44	466	397	863	117,4
45-49	291	219	510	132,9
50-54	315	279	594	112,9
55-59	131	140	271	93,6
60-64	180	171	351	105,3
65-69	49	41	90	119,5
70-74	42	46	88	91,3
75-	50	57	107	87,7
Skupno	5.282	5.193	10.475	101,7

Tabela 3b: Moški in ženske po starostnih razredih, izvoru in indeks maskulinitete

Starostni razredi	T R Ž A Č A N I			T U J C I			S K U P N O		
	Moški	Ženske	M/F*100	Moški	Ženske	M/F*100	Moški	Ženske	M/F*100
0-4	647	629	102,9	37	28	132,1	684	657	104,1
5-9	384	350	109,7	47	42	111,9	431	392	109,9
10-14	268	298	89,9	106	87	121,8	374	385	97,1
15-19	178	196	90,8	195	248	78,6	373	444	84,0
20-24	176	260	67,7	356	460	77,4	532	720	73,9
25-29	71	98	72,4	353	317	111,4	424	415	102,2
30-34	107	111	96,4	403	374	107,8	510	485	105,2
35-39	86	82	104,9	343	262	130,9	429	344	124,7
40-44	76	112	67,9	390	285	136,8	466	397	117,4
45-49	44	66	66,7	247	153	161,4	291	219	132,9
50-54	71	88	80,7	244	191	127,7	315	279	112,9
55-59	26	53	49,1	105	87	120,7	131	140	93,6
60-64	43	67	64,2	137	104	131,7	180	171	105,3
65-69	18	19	94,7	31	22	140,9	49	41	119,5
70-74	11	20	55,0	31	26	119,2	42	46	91,3
75-	17	28	60,7	33	29	113,8	50	57	87,7
Skupno	2.223	2.477	89,7	3.058	2.715	112,6	5.281	5.192	101,7

Ne glede na omenjene hipoteze, je jasno, v katerem starostnem pasu se je zgoščalo žensko prebivalstvo in kako je ta značilnost vezana na nekoliko različne starostne poteze moškega in ženskega priseljevanja. Iz grafikona 3, ki prikazuje odstotni razpored moške in ženske starosti *stanovalcev* ob priselitvi, je razvidno, kako je bil za obe komponenti višek priseljevanja med 20. in 24. letom starosti, vendar je priseljevanje žensk bilo pomaknjeno v mlajša leta, zlasti v starostni razred od 15 do 19 in tudi od 10 do 14 let, in je ostajalo precej poudarjeno tja do 34. leta, medtem ko je bilo pri moških občutnejše tudi v višjih starostih¹⁹. Podobne

¹⁹ Aritmetična sredina je pri moških 25,7 let, pri ženskah 23,2 let, mediana pa 24 oziroma 21,9 let; modus je pri obeh spolih 20 let, standardna deviacija pa 11,4 oziroma 11,7.

Grafikon 3: Tuji *stanovalci* po spolu in starosti ob priselitvi (%)Grafikon 4: Tuji *posli* po spolu in starosti (%)

značilnosti se kažejo pri starostni strukturi tujih poslov (grafikon 4), se pravi tendenčno nižja starost nežnega spola²⁰, čeprav skupin zaradi drugačnega referenčnega podatka ni mogoče neposredno primerjati. Naj spomnimo, da so pri poslih ženske številčno prevladovale in prispevale k poudarjeni femininiteti celotnega prebivalstva v starosti 7–24 let (oziroma, po 5-letni razporeditvi, 10–24 let).

Služenje v sobivanju kot priseljenski model

Razporeditev poslov po starosti, med katerimi je bilo komaj 13,1 % Tržčanov (od tega 46,7 moških), odpira vsekakor eno od ključnih vprašanj o doseljevanju, in sicer v kolikšni meri je bilo službovanje s sobivanjem pri delodajalcu predhodni korak k trajnejšemu usidranju in sedimentaciji v mestu. Točnejši odgovor bi terjal razčlenjeno analizo in pritegnitev drugih serijskih virov, poleg popisa iz leta 1765 zlasti poročnih in drugih cerkvenih matrik, na podlagi katerih je mogoče tudi s poimenskimi preverjanjem presoditi postopke, tipologijo in težnje priselitvenega procesa. Če ostanemo pri špekulativnem in pavšalnem branju podatkov, lahko glede žensk najprej ponovimo za tisto obdobje prevladujočo in v literaturi splošno sprejeto predpostavko, da se je ženska prostorska mobilnost tesneje navezovala na družbene strukture kot moška (Moch 1992, 14–15). Ne glede na organizacijske vidike selitvenega koraka, različnih okoliščin in akterjev, ki so pri tem sodelovali kot elementi socialnega povezovanja, je bil vstop in obstanek ženske v nekem priseljenkem kontekstu podrejen bolj ali manj formalnim, vsekakor priznanim in prepoznavnim socialnim jedrom. Lahko je bila to lastna družina, ko je šlo za selitev celotnega oziroma dela družinskega nukleusa, za priselitev zaradi poroke ali pridružitve že priseljenemu zakonskemu partnerju; lahko je šlo za sorodstveni krog ali drug relacijski sistem, ki je vzel priseljenko pod svoje okrilje, kar je pomenilo bodisi pod zaščito kot pod socialno kontrolo. V našem primeru, in pri poslih nasploh, pa je šlo za družino, pri kateri je priseljenka (ali tudi domačinka) stanovala in službovala in v razmerju s katero je imela pravno definirane pogodbene pravice, predvsem pa dolžnosti²¹. O »odvisnem« položaju priseljenk, če niso pripadale uglednim družbenim slojem, je na voljo mnogo dokazov iz vsakdanjega življenja. Naj omenimo le, da je v sicer (tudi moralistično) strpnem Trstu zlasti mlajša priseljenka, ki ni bila poročena v mestu oziroma ni sodila v nek družinski ali sorodstveni krog in ni mogla dokazati delovnega razmerja, veljala, kot je predvideval zakon, avtomatično za potepuha ali celo za potencialno prostitutko in je bila takoj pripravna za izgon, medtem ko je bila praksa do moških priseljencev prizanesljivejša (Kalc 2003, 72).

Druga predpostavka se dotika pomena, ki ga je imel odhod (večinoma, a ne samo iz podeželja) v mesto v gospodarski in širši družbeni strategiji posameznika in njegove družine. Če se omejimo na nežni spol, podobno pa velja tudi za moške, se lahko vprašamo, če so se dekleta in mlade ženske obračale proti tržaškemu delovnemu tržišču v sklopu nekega načrta, usklajenega znotraj izvorne družine in podrejenega konzervativnim potrebam le-te, ali je šlo za zapustitev izvorne skupnosti in prestop v novo, mestno družbeno okolje? Je njihov selitveni korak odgovarjal namenu krajšega ali daljšega delovnega postanka v funkciji obstoja pripadajoče družine, ali želji po odcepitvi in načrtovanju samostojnega družinskega življenja, morda pa po osamosvojitvi in družinski reprodukciji v izvornem kraju²²? Te možnosti in njihove variante se niso izključevale, ampak so v masi priseljenk sobivale ter se pogostoma med seboj prelivali.

²⁰ V tej kategoriji je srednja starost pri moških 26,9 let, pri ženskah 26,5 let, mediana 24 oziroma 23, modus ostaja enak (20 let), standardna deviacija pa 10,6 in 11,4.

²¹ V zvezi s tem glej AST, CRG, b. 546, »Ordnung für das Stadtgesind in Triest, Görz und Gradisca«.

Paul-André Rosental (1990) je problem izrazil s paradigmo *maintienrupture*, ki učinkovito ponazarja smisel procesa, čeprav izzveni nekoliko dihotomično v primerjavi z interpretacijo migracij v luči migracijskih sistemov (Moch 1992) in predvsem nasproti biografskemu ter socialno-relacijskemu analitičnemu pristopu, ki je v zadnjem desetletju najbolj prispeval k razgrinjanju kompleksnosti migracijskega dogajanja in ki mu je sam Rosental dal pomemben doprinos (GriAUDI 1996, Rosental 1999, GriAUDI 2001). Starostna struktura poslov, bivajočih pod delodajalčevo streho, kar je predstavljalo primarno možnost ženskega vključevanja v tržaško delovno tržišče, nas vsekakor navaja k tezi, da je bilo služenje v obliki sobivanja večinoma daljša ali krajša prehodna faza v življenjskem ciklusu priseljenk²³ in da je za mnoge predstavljalo predsobo trajnega in samostojnega usidranja v mestnem družbenem tkivu. Podaljšek krivulje v starejše starostne razrede dokazuje namreč, da je bila stabilizacija znotraj mestnega okolja v tem poklicnem razmerju in torej socialnem položaju skromna²⁴. Strmo padanje primorov že po najbolj markantnem starostnem razredu nam potemtakem daje sklepati o delnem odhajanju članic te družbene kategorije, upoštevajoč podatek o priseljenkah med *stanovalci* pa predvsem o njihovi sedimentaciji z ustvarjanjem lastne družine. V to smer kažejo tudi poročni podatki, iz katerih je razvidno, kako je mogočen priliv prebivalstva ustvarjal v Trstu veliko poročno tržišče in ponujal pogoje za »dostop« do zakona, ki jih mnogi v izvorni skupnosti niso imeli (Breschi et al. 2001, 166–181). Dodatni kazalec nakazanega priseljskega modela je primerno visoka starost ob prvem zakonu, ki je pri tujkah znašala v zadnjem četrstoletju povprečno 27,1 leta, medtem ko je bila pri domačinkah 22,4 leta. Tržaško poročno tržišče je bilo med drugim (vsaj potencialno) bolj naklonjeno nežnemu spolu, ker mu je zaradi številčne prevlade moških ponujalo več priložnosti. Ženskam v prid pa je igrala tudi liberalna miselnost glede sklepanja zakonskih zvez, kar so tržaški upravitelji posebej naglašali, ker se je skladalo s prizadevanji merkantilistične politike po pospeševanju demografske rasti. V poročilih na Dunaj lahko beremo torej, kako je bil Trst v tem oziru prost predsodkov in kako so tukaj tudi nezakonske matere zlahka dobile poročnega partnerja (Dorsi 1989, 168).

Geografski izvor priseljevanja

Trst je s svojo rastjo postajal gospodarsko težišče obsežnega geografskega območja, v katerega je širil tudi svojo atraktivno moč. Njegove silnice so segale globoko v vse strani evropskega kontinenta kot tudi v bližnjevzhodni prostor, vendar je bil bazen njegovega kontinuiranega in večinskega priseljskega dotoka bližje in srednjeoddaljeno mestno zaledje. Iz tabele 4, ki se zaradi enostavnejše ekspozicije nanaša pri notranjeavstrijskih deželah na upravno-politično delitev iz 19. stoletja, je razvidno, da je šlo v prvi vrsti za Kranjsko in Goriško-Gradiščansko, za njima pa za Istro in Furlanijo. Te štiri regije, ki obdajajo mesto, so prispevale leta 1775 kot tudi v dolgi časovni perspektivi več kot 60 % priseljencev, s tem da se je sčasoma njihova teža spreminjala in je na primer Goriška konec 18. stoletja prekosila Kranjsko (Breschi et al. 2001, 124). Pomemben tok je prihajal tudi iz nekoliko oddaljenejših

²² Umestno je tudi vprašanje, koliko priseljenk, bivajočih pod delodajalčevo streho, je bilo že poročenih, o čemer naš vir molči. Sicer je mogoče na osnovi splošnih dognanj o ženskem služenju sklepati, da je bilo njihovo število skromno, ker se zakonski stan zlasti pri ženskah ni najboljše ujemal s tovrstno obliko službovanja, predvsem ne za ženske, ki so imele družino v mestu. Prim. Arru (1996, 256).

²³ To kar Laslett opredeljuje z izrazom *life-cycle servanthood* (1977); glej tudi Kaser (2002, 53) in Arru (1995, 9).

²⁴ Vprašanje je tudi, v kolikšni meri je šlo za primere, ki so zaradi raznih okoliščin in potreb stopali v tako razmerje v višji starosti, in še bolj za primere, pri katerih je bilo služenje povezano s celibatom ali vdovstvom, o čemer brez podatka o času bivanja poslov v mestu in o njihovem stanu ni mogoče soditi.

Veneta in Koroške. Najbolj zastopana ožja območja glavnega bazena so bila v času popisa širše slovensko zaledje Gorice, Vipavska, teritoriji sežanskega, postojnskega in delno logaškega okrajnega glavarstva, v Istri zlasti koprsko zaledje in nekateri deli obalnega pasu.

Tabela 4: Priseljenci po spolu in izvornem območju*

Izvorno območje	a) navpični odstotki			b) vodoravni odstotki		
	Moški	Ženske	Skupno	Moški	Ženske	Skupno
Goriška	15,2	19,0	17,0	47,7	52,3	100,0
Kranjska	19,1	41,4	29,5	34,4	65,6	100,0
Istra	6,7	8,7	7,6	46,5	53,5	100,0
Furlanija	9,7	3,6	6,9	75,3	24,7	100,0
Koroška, Tirolska	5,8	5,5	5,6	54,2	45,8	100,0
Štajerska	2,5	1,4	2,0	66,3	33,7	100,0
Kvarner in Dalmacija	3,1	3,7	3,4	48,9	51,1	100,0
Veneto	8,1	5,3	6,8	63,5	36,5	100,0
Sp. In Zg. Avstrija, Češka, Moravska	6,2	2,8	4,6	71,8	28,2	100,0
Lombardija	2,7	0,2	1,5	92,5	7,5	100,0
Švica	3,8	0,2	2,1	95,5	4,5	100,0
Italija	5,2	2,4	3,9	71,1	28,9	100,0
Nemčija	2,9	1,6	2,3	67,8	32,2	100,0
Drugo	8,9	4,1	6,7	71,3	28,7	100,0
Skupno	100,0	100,0	100,0	53,0	47,0	100,0

* Brez primerov, pri katerih podatek ni zabeležen, oziroma ga ni mogoče ugotoviti

Glede spolnih specifik je zanimivo, da sta se moško in žensko priseljevanje podobno kot v časovnih vidikih razlikovala tudi v geografskem izvoru. Moška in ženska mobilnost ter dotok v mesto sta bila namreč vezana na drugačne družbene in gospodarske vloge spolov, potekala sta deloma po skupnih, deloma po samostojnih poteh in se naslanjala na partikularne in nemalokrat povsem ločene relacijske mreže. Kot jasno vidimo iz podatkov, je bilo žensko doseljevanje krajšega dometa kot moško, saj je kar 69,1 priseljenk izviralo iz Goriške, Istre in predvsem iz Kranjske, ki je močno izstopala med vsemi ostalimi. Nezanemarljivo število (dodatnih 10,8 %) jih je vsekakor prihajalo tudi iz Koroške in iz Veneta, torej nekoliko bolj oddaljenih območij. Iz Goriške, Kranjske in Istre je prihajalo komaj 41 % moških, če dodamo še Furlanijo pa 50,7 %, kar je še vedno daleč od ženskega deleža. Za prve tri regije je nadalje značilno, da so ženske številčno presegale moške, pri čemer je zopet izstopala Kranjska (65,6 % kranjskih priseljencev), ki je to značilnost ohranila v času in je bila torej dežela ženskega doprinosa *par excellence*. Razen kvarnersko-dalmatinskega toka, pri katerem so ravno tako rahlo prednjačile ženske, a je bil številčno manj izrazit, je preostalo priseljevanje bilo, z različnimi poudarki, pretežno moškega značaja. Pri tem je vredno opozoriti na tri primere. Na tok iz Furlanije, ki ga je sestavljalo samo 24,7 % žensk in ki je predstavljal med regijami primarnega doprinosa pravo nasprotje Kranjski. Tudi tu je šlo za dolgoročno strukturno značilnost, ki jo potrujeta popis iz leta 1765 (18,6 % žensk) in poročna statistika (17,1 % nevest med furlanskimi novoporočenci v 18. stol.). Še bolj izraziti sta bili v tem smislu Lombardija in Švica, pri katerih sta bili moški komponenti skoraj ekskluzivni. Če je poudarjeno moško konotacijo furlanskega toka težje interpretirati, so v zadnjih dveh primerih vzroki jasni in dobro poznani. Šlo je za izraz svojevrstne migracijske tipologije, značilne za družbeno-gospodarske sisteme gorskih območij oziroma za določene poklice. Alpski svet se je ponekod že od poznega srednjega veka vse izraziteje soočal s problemom delikatnega

razmerja med številom prebivalstva in preživetvenimi viri, ki so tradicionalno temeljili na agrarno-pašniškem gospodarstvu. Zaradi podirajočega se ravnovesja so skupnosti razvile od primera do primera sicer zelo raznolike družbene in gospodarske strategije, ki pa so med drugim slonele na kombinaciji tradicionalne ekonomije in sezonstva oziroma začasne migracije. Te selitve so bile pretežno moške, vezane so bile na trgovino (pogostokrat krošnjarstvo), bolj ali manj kvalificirane obrtne poklice kot tudi na agrarno in drugo dninarstvo. Marsikje so v 18. stoletju dosegle že množičen značaj in spremenile vloge v izvornih skupnostih, kjer so dejavnosti lokalne ekonomije prešle v pristojnost žensk, medtem ko so se moški že od mladih nog usmerjali v »poklic« začasnih izseljencev. Podobno je bilo tudi s skoraj izključno moškima skupnostima iz Švice in iz Lombardije v Trstu. Prvo so sestavljali večinoma priseljenci iz (takrat še ne švicarskega) kantona Graubünden, ki so se uveljavili na dveh področjih: kot čevljarji in kot kavarnarji. Zaposlovali so izključno moško osebje iz izvornih krajev, medtem ko je ženska komponenta njihovih družin skoraj brez izjeme ostajala v domovini. Ta »ločitev« je trajala desetletja in desetletja. Preostali Švicarji, ki so prihajali z območja Lugana, in priseljenci iz Lombardije pa so se ukvarjali večinoma z zidarstvom. Ta poklic se je ravno tako najpogosteje kombiniral z agrarno osnovo, za katero so v izvornem kraju skrbele ženske²⁵.

Omenjeno je bilo zapleteno ozadje razlik v geografskem izvoru priseljenjskih tokov. Osnovne elemente za sicer splošno in shematično razčlenjevanje tega vprašanja dobimo v gospodarskem oziroma poklicnem sestavu priseljenega prebivalstva. Iz njega izhaja to kar je bilo bolj ali manj značilno tudi za mnoga druga takratna mesta, in sicer, da je bila oddaljenost geografskega izvora tendenčno povezana z vrsto poklica (v smislu stopnje kvalifikacije) in socialnim položajem²⁶. Pri moških je tako opaziti, da je izvirala najosnovnejša delovna sila (zlasti nosači, težaki in agrarni delavci) v veliki večini iz bližjega in srednje oddaljenega mestnega zaledja. Ko je prihajala iz oddaljenejših krajev, je v mnogih primerih razumeti, da je bila njena prisotnost vezana na priselitev delodajalcev oziroma usklajena znotraj nekega relacijskega kroga, ki je povezoval izvorno območje s Trstom. Moška nekvalificirana delovna moč je bila med drugim tudi številčno najbolj nihajoča. Povpraševanje v Trstu je lahko nenadoma naraslo ali upadlo in podobno potrebe tistih, ki so iskali zaslužka v mestu, ponujajoč le svojo fizično moč. Vse to je privilegiralo premike na krajše razdalje. Iz neposrednih dežel okrog mesta so prihajali tudi številni obrtni poklici, mali in večji trgovci in drugi, vendar so bili izvorni kraji le-teh razporejeni znotraj najširšega obsega priseljenjskega bazena. Pri kvalificiranih kategorijah je imel priseljenjski in sedimentacijski proces zaradi organizacijskih vidikov drugačne modalitete, bil je točneje pravno normiran, sledil je poklicnospecifičnim ciljem in kompleksnejšim oblikam načrtovanja, ob čemer je bila razdalja postranskega ali vsaj drugorazrednega pomena.

²⁵ O tovrstnih migracijah in vlogi začasnih selitev v gorskih družbeno-gospodarskih sistemih obstaja bogata mednarodna literatura. Nekatera temeljna dela so Viazzo (1989), Merzario (1996), Fornasin (1998), Merzario (2000). O švicarski skupnosti (ki se je med drugim razlikovala po valdeški veroizpovedi) in priseljenjih iz Lombardije v Trstu za čas, ki nas zanima, ni obravnav, ne manjka pa del o začasnem izseljevanju iz kantona Graubünden, kot npr. Bühler (1994) in Kaiser (1994).

²⁶ Izraz tendenčno je treba posebej poudariti, ker teza ni splošno veljavna in ustreza le kot zelo splošen interpretacijski model. Bolj razčlenjene analize in drugi primeri mest kažejo, namreč, da je razmerje med poklicno dejavnostjo oziroma socialnim položajem in geografsko razdaljo izvornega kraja priseljenjskih tokov samo na sebi relativno. V »igri« so predvsem drugi dejavniki, ki lahko pospešijo, zavirajo ali usmerjajo mobilnost proti takim ali drugačnim ciljem, npr. razporeditev urbanih naselbin in drugih gospodarskih središč v določenem prostoru ter njihova atraktivna sposobnost, ali relacijske naveze, ki se vzpostavijo med izvornimi kraji in kraji priseljevanja in na podlagi katerih deluje poklicna, sorodstvena ali širša družbena selitvena veriga. Razdalja torej ni »avtomatični« dejavnik, čeprav ima »bližina« kot vplivni faktor nedvomno zelo veliko težo. O teh vprašanjih glej npr. Levi (1985).

Podobno je veljalo za ženske, vendar za razliko, da so priseljenke, ki so se obračale proti mestu zaradi dela, lahko računale na neprimerno ožji spekter zaposlovalnih možnosti, ki se je v glavnem osredotočal na služnostne dejavnosti v obliki sobivanja z delodajalcem. Koncentracijo ženskega dotoka iz ožjega mestnega zaledja je torej mogoče vzporejati z nizkim in ozkim socialno-poklicnim profilom zaposlitvenega tržišča, ki je bilo zelo ugodno za dekleta in mlade ženske iz bližnjega podeželskega (in ne samo podeželskega) zaledja. Med tem zaledjem in mestom so bile razporedene tudi najgostejše mreže medosebnih stikov in poznanj, bodisi med delodajalci in izvornimi družinami delojemalcev, bodisi med samimi priseljenci oziroma priseljenkami, ki so si na razne načine medsebojno pomagale vstopati v mestne delovne in družbene sisteme.

Poklicni in družbeni vidiki

Preden preidemo k podrobnejšemu prikazu poklicnega ter socialnega sestava priseljske in celotne ženske komponente tržaškega prebivalstva, se moramo ustaviti pri vprašanju opredeljevanja ženskih dejavnosti in njihovega družbenega položaja v našem in podobnih virih. Problem je večplasten. Za popisno dokumentacijo iz predstatističnega in zgodnjega statističnega obdobja sta med drugimi pomanjkljivostmi značilna vrzelasto in dvomljivo oziroma dvournno navajanje poklicev in gospodarskih dejavnosti populacije. Ta vidik je prisoten pri obeh spolih, a je mnogo bolj poudarjen pri ženskah, ker izhaja iz konkretnih vlog, predvsem pa iz različnega načina opredeljevanja moškega in ženskega lika znotraj družbenega konteksta in miselne predstave o le-tem. V teh predstavah je bilo gospodarstvo v njegovem najširšem razponu ter »pomembnosti« oblik enačeno prvenstveno z moškim spolom. Posledično je moškega in njegov družbeni položaj definirali in legitimirali poklic oziroma gospodarsko delovanje, ki sta bila zato deležna večje in skrbnejše formalizacije. Za ženske pa sta veljala kot osnovni ključ opredeljevanja prej stan (poročena, neporočena, vdova) in sorodstvena relacija (soproga, hčerka, mati, snaha itd.), se pravi razmerje do »glavnega« moškega. Poklic oziroma gospodarsko opredeljujoč pojem sta tako nastopala kot moškemu enakovreden samolegitimacijski element pri ženskah »samih«, npr. vdovah in neporočenih, oziroma kjer so nastopale (tudi v tem primeru zlasti vdove ali samske) kot nosilke družinskega nukleusa. Poleg teh je bila običajno definirana s poklicno vlogo še kategorija dekel in vseh tistih delavk, ki so bivale pod delodajalčevo streho. Iz literature izhaja torej ugotovitev, da so v popisnih virih ostajale z vidika podatkov o gospodarskih vlogah najbolj zanemarjene poročene ženske.

Drug problem, ki otežuje razbiranje dejanskih gospodarskih dejavnosti, je pomanjkanje standardiziranih poklicnih definicij in klasifikacij, tako da je bila ena in ista dejavnost lahko navedena s pojmovno različnimi izrazi, ali pogosteje obratno, da so se za istim izrazom lahko skrivale zelo različne dejavnosti z različno gospodarsko težo in socialno legitimacijo. Popisovalci so poleg tega beležili to, kar so osebe izjavljale, se pravi, da so podatki izraz samoreprezentacije lastne gospodarske dejavnosti in socialne podobe, ki se ni nujno skladala z definicijo oblastvenega dovolila za opravljanje dotičnega poklica, ko je bilo to predvideno²⁷. Mnogi so se izjavljali kot se jim je ob priložnosti popisa zdelo najbolj primerno. Pri ženskah je realna podoba še bolj »zamaskirana« in težje razumljiva zaradi ožjega spektra ženskih poklicev in ker so definicije, ko so sploh prisotne, največkrat zelo splošne, nedorečene,

²⁷ O tem vidiku glej zanimive in emblematične ugotovitve S. Cavallo na primeru turinskih kirurgov in ranocelnikov (2001, 61).

dvoumne. Za izrazom dekla (*serva*) se je lahko skrivala cela vrsta dejavnosti, še več pa za izrazom gospodinja (*fa lavori di casa* in podobno), ki ga navadno najdemo zapisanega pri poročenih ženskah. Je šlo res samo za gospodinjska opravila in skrb za dom in družino, kar med drugim ni nikoli veljalo (in se še danes ne priznava) kot prava gospodarska dejavnost? In ko viri o poklicu soproge, hčere ali sestre preprosto molčijo? Logika nam narekuje, da v vseh teh primerih upoštevamo gospodarsko osnovo družine, ki ji oseba pripada, s kom je ženska poročena in s čim se ukvarja njen soprog, čigava je dotična hči, pri kom je dekla zaposlena. Na ta način je zgodovinopisje izgrajevalo tezo o »nevidnem« in neformalnem sodelovanju žensk pri dejavnostih njihovih moških, še posebno ko je šlo za obrti in druge gospodarske oblike, organizirane na družinski podlagi. Dejstvo je tudi, da so bili ženski poklici in gospodarsko udejstvovanje labilnejši, da je bilo žensko delo bolj fleksibilno in elastično oziroma manj stabilno od moškega, bolj prilagodljivo trenutnim situacijam in potrebam; pogojeno je bilo tesneje z življenjskim ciklusom ženske in njeno reprodukcijsko vlogo, posledična »šibka« dokumentarna formalizacija in identifikacija ženske s poklicno/gospodarsko dejavnostjo pa odpira nenazadnje osnovni problem razlikovanja med ženskim delom in »nedelom«.

Novjše študije o ženski v gospodarstvu in historiografska kritika, ki je v zadnjih letih prereševala vprašanje virov in njihove povednosti na tem tematskem področju, opozarjajo, da so zgoraj nakazane interpretacije ženskih vlog hipotetične. To ne pomeni, da niso pravilne, temveč, da ne slonijo na trdnih dokazih, ker so izpeljane, kot smo videli, iz dokaj labilnih in skopih poklicnih opredelitev ter iz kontekstualizacije v določenih socialno-gospodarskih okoljih, v katere je iz istih razlogov težko imeti točnejši vpogled. Pomeni tudi, da so pavšalne in zato simplicistične. Če so bile na primer žene in neporočene hčere, zabeležene kot gospodinje ali brez poklicnih oznak res pogostokrat aktivno soudeležene pri družinskem trgovskem ali obrtnem »podjetju«, ne moremo tega sprejeti kot pravilo. Podobno ni nujno, da je bila sicer dokazana ženska delovna fleksibilnost povsod enako poudarjena in na podobne načine usklajena s fazami življenjskega ciklusa. Najbolj pa se moramo izogibati historiografsko precej zakoreninjenih predstav, ki žensko gospodarsko udejstvovanje obravnavajo v smislu subsidiarnega in dopolnilnega. Strategije dela so bile nujno bolj kompleksne, diferencirane, in to ne samo, kjer se je družinska skupnost očitneje opirala na razne zaposlitvene oblike in gospodarske doprinose svojih članov. Za obdobja, bližja našemu, so nam ti gospodarski sistemi in ženske vloge znotraj njih lažje doumljivi, predvsem, če razpolagamo tudi z ustnimi viri, ki bogato pričajo o mnogoterih formalno nezabeleženih vidikih življenja in udejstvovanja, in jih osmišljajo še s subjektivno sfero neposrednih akterjev. Glede na to, morda ni neumestno opozoriti na nevarnost prenašanja interpretacijskih vzorcev v druga, četudi navidezno slična okolja in še manj jih projicirati v časovnem smislu. Mnogi italijanski primeri kažejo, kako sta bili prisotnost ženske v gospodarstvu in delitev gospodarskih vlog med spoloma krajevno, časovno in v samem življenjskem ciklusu ter v posameznih proizvodnih procesih raznoliki, glede na družbene, politične, kulturne, tehnološke specifičnosti in organizacijo dela (Poni 1996; Laudani 1996; Piccinni 1996; Greci 1996). Če se omejimo na zahodno slovensko območje, lahko navedemo korenito spremembo, do katere je prišlo v ženskem gospodarskem udejstvovanju na tržaškem podeželju, ko se je proti koncu 19. stoletja začelo zaradi gospodarskih premikov in prodiranja novih kulturnih modelov postopno šibiti žensko samostojno pridobitništvo, sloneče predvsem na krušarstvu. Vzporedno s tem je pešal tudi družbeni položaj žensk, ki so se stoletja ukvarjale s to dejavnostjo in ki so z gospodarskega in tudi socialnega ospredja drsele v podredje (Verginella 1996, 254).

Za jasnejšo in verodostojnejšo razumevanje ženskih gospodarskih vlog in statusnega položaja v času našega popisa in starejših obdobjih nasploh se postavlja skratka problem povednosti virov, a tudi pristopov k problematiki. Ni dovolj upoštevati in se poglobiti v poklicne

in statusne definicije. Treba je presegati pojem »delovnega trga« in gospodarsko vlogo ženske ocenjevati celoviteje, tudi v luči premoženjskih, dotalnih, družinsko-organizacijskih in drugih vidikov, v katerih se lahko realneje zrcali njena gospodarska teža²⁸.

S temi vprašanji in pristopi se seveda pričujoči članek ne namerava in tudi ne more spoprijeti, ker med raziskavami o družbeni in gospodarski zgodovini Trsta, kljub nezanemarljivi dosednji produkciji in ambicioznim najnovejšim raziskovalnim naporom²⁹, še vedno ni temeljnih analiz v smislu zgoraj nakazanih smernic³⁰. Vredno pa jih je izpostaviti in problem povednosti ohraniti pred očmi za korektnije branje poklicnih podatkov popisa, ki so kljub vsemu pomemben globalni pokazatelj družbeno-gospodarskih struktur.

Tržaški popis iz leta 1775 ima glede poklicnega in stanovskega opredeljevanja žensk svoje posebnosti in nekoliko odstopa od opisanih tendenčnih značilnosti. Kot prvo je zanimivo, da je rubrika o poklicu večinoma izpolnjena, točneje v 81% primerov vseh poimensko popisanih žensk (tabela 5). Pri *stanovalkah* je pomanjkanje podatka izjema (samo v 1,3% primerov), pri *poslih* pa odločno prevladujejo osebe brez vsakršnega zapisa (66,1%). Odsotnost zapisov pri *poslih* zavisi od dejstva, da je ta kategorija prebivalstva uvrščena v posebno, njej namenjeno sekcijo registra, ki nosi poklicno oziroma funkcijsko oznako že v naslovu (*domestici* in *servitori*). Popisovalec je zato ni dodatno vpisoval. Primere z neizpolnjeno rubriko gre torej razumeti v smislu generičnih pojmov služkinja in dekla. Slednji (*serva*) je tu pa tam le zabeležen, skupno v 6,3% primerov. K takšni razlagi navaja tudi dejstvo, da se vse ostale oznake nanašajo na specifičnejše dejavnosti oziroma statusne položaje, skladno s tem, kar naslov poklicne rubrike dejansko sprašuje, in sicer, če imajo osebe »še kak drug poklic« (*Se oltre ciò abbino altro Mestiere*). Pri *stanovalkah* so kot rečeno rubrike izpolnjene bolj dosledno, vendar se z vidika povednosti definicij ponavlja v bistvu enak problem: v 52,5% primerov je popisovalec uporabil oznako gospodinja (*lavora in casa, fatti di casa* in podobno), preostale pa so definirane s sicer širšo pahljačo konkretnjših opredelitev.

Tabela 5: Poimensko popisane ženske z, oziroma brez poklicne oznake

	Poklic	Število	%
Stanovalka	Zabeležen	2.591	98,7
	Nezabeležen	34	1,3
	Skupno	2.625	100,0
Posli	Zabeležen	335	33,9
	Nezabeležen	653	66,1
	Skupno	988	100,0
Skupno	Zabeležen	2.926	81,0
	Nezabeležen	687	19,0
	Skupno	3.613	100,0

²⁸ O vseh tu nakazanih vprašanjih, nanašajočih se na vire in žensko kot gospodarski subjekt (s posebnim poudarkom na italijanski situaciji), glej Groppi (1996a) in podrobneje Groppi (1996b). Za tržaško okolico prim. Verginella (1996, 221–246) in Navarra (1990). Zanimive izsledke za vrednotenje podatkov o poklicu v nonoveških popisnih virih ponuja tudi Belfanti (1994, 64).

²⁹ Mišljen je knjižno-raziskovalni projekt *Storia economica e sociale di Trieste* (Gospodarska in družbena zgodovina Trsta), ki poteka na Ekonomski fakulteti tržaške univerze in ki je do danes obrodil dva od treh načrtovanih zvezkov: Finzi, Panjek (2001) in Finzi, Panariti, Panjek (2003).

³⁰ Izjema je judovska skupnost, ki je med nekatoliškimi komponentami tržaške družbe bila deležna največ raziskovalnega zanimanja. Z vidika družine in v podredu ženskega družbenega položaja znotraj tržaške judovske skupnosti v drugi polovici 18. in prvih desetletjih 19. stoletja glej npr. Navarra (1996).

Popisna kategorija *otroci* je še nekoliko bolj posebna in problematična, ker je podatek prisoten samo v 157 (9,4 %) primerih, za moški spol pa v 348 (20,2%) primerih. Te številke odpirajo kompleksno vprašanje otroškega dela, in sicer, ali je taka stopnja participacije mladine v gospodarskih dejavnostih realistična. Če izvzamemo prvo starostno kategorijo (do 7 let), znašajo omenjeni deleži pri moških 43,3%, pri ženskah pa še vedno samo 18,8 % in 30,8 % v primerjavi z najstarejšim starostnim razredom. Vrh tega, del zapisov ni poklicnega ali gospodarskega značaja, tako da so odstotki dejansko še nižji. Navedbe dokazujejo, da se je zaposlovanje otrok oziroma njihovo uvajanje v poklic začinjalo nekje v drugem starostnem razredu (po originalni starostni razčlenbi) in da je bilo pri moških deležno večje formalizacije, vprašanje pa je, v kolikšni meri to odraža dejansko spolno razlikovanje vključevanja v gospodarske procese, in še prej, koliko je gospodarska angažiranost teh kategorij presegala stopnjo njene formalizacije. Mimo pomanjkljivosti informacije v rubriki »delo otrok« (*Impiego di questi [figli]*) in agregiranega starostnega podatka, zaradi katerega nimamo preciznejših indicov o starosti (vsaj formalnega) vstopanja v svet dela, se moramo vprašati, kaj se dejansko skriva za prazninami, predvsem pri ženskem spolu. Problem, ki se ga bomo na kratko še dotaknili, je za specifično raziskavo³¹. Zato bo tudi v nadaljevanju razprave podatek o poklicno-gospodarski strukturi kategorije upoštevan le splošno. Za primerjavo z ostalimi dvema kategorijama, naj za sedaj povemo, da se je z »domačimi hišnimi opravili« ukvarjalo 19,1% deklet z navedenim podatkom.

Preden preidemo k pregledu poklicno-socialnih profilov, med katerim bo govor o pridobitnih in nepridobitnih dejavnostih, velja opozoriti, da je med gospodarsko pridobitnimi oznakami mogoče razlikovati še dve, konceptualni kategoriji: ženske s samoopredeljenim poklicem ali dejavnostjo, in tiste, pri katerih se oznaka sklicuje na gospodarsko dejavnost moškega, nekega drugega družinskega člana oziroma, pri *poslih*, družine, pri kateri so zaposleni. Slednja kategorija je sicer številčno povsem obrobna, vendar se nam zdi z metodološkega vidika in za pravilnejše branje vira informiranje o tem ločevanju umestno, ker gre za redke eksplicitne znake ženske participacije pri gospodarskih dejavnostih družinskega oziroma bivanjskega agregata, ki dodatno izpostavljajo vprašanje ženske vloge in načina njenega udeleževanja v gospodarskih procesih. Te primere najdemo v vseh treh popisnih kategorijah in sicer z oznakami pomaga možu, očetu, materi, bratu (*aiuta il marito, assiste il marito, aiuta al padre, fa l'arte del padre, accudisce al padre, negozia col fratello, assiste alla madre*), ali pomaga v klavnici (*aiuta al macello*). Referenčne osebe oziroma dejavnosti pa so: krojač, mesar, mali trgovec (imetnik trgovine), v kategoriji »otroci« pa tudi višji profili kot upravljaec loterije (*collettore di lotto*), posrednik (*sensale*) in v enem primeru celo veletrgovec (*mercante*).

³¹ Pri tem je vredno med drugim spomniti, da so leta 1775 v Trstu začeli izvajati terezijansko Splošno šolsko naredbo iz leta 1774 in odprli Normalno šolo, nekaj let kasneje pa še štiri trivialke. Kljub obveznosti šolskega obiska otrok od 6. do 12. leta starosti, in naporom lokalnih oblasti, ki so na splošno izobraževanje gledale kot na predpostavko za uspešno rast mesta in od leta 1761 na svojo pest organizirale verski pouk za izboljšanje »moralne« vzgoje mladine, je uvajanje šolstva napredovalo počasi in z velikimi težavami. Na koncu stoletja je šola obiskovala še vedno samo okrog polovica šoloobveznih otrok in poročila nadzornikov ter policijskih oblasti govorijo redno o problemu izostajanja od pouka. Pri tem so pozorna predvsem na socialno-moralni vidik, ker so mnogi otroci postopali po ulicah in na razne načine (ne nazadnje prek drobnega kriminala) motili javni red. Razbrati pa je, da je stala za nerednim obiskom, popolnim izostajanjem in šolskim osipom tudi »uporaba« oziroma angažiranje otrok v družini, vključno z različnimi oblikami gospodarskih dejavnosti (De Rosa 1991, 39). Še več. Šolska obveznost je veljala samo za del otrok, in sicer tiste, ki uradno niso bili kakorkoli delovno zaposleni. V kmečki družbi na tržaškem podeželju je vprašanje prihajalo še eksplicitneje do izraza: da bi zagotovile šolski obisk, so oblasti v domeni z vaškimi skupnostmi usklajevale pouk s kmečimi opravili (Kalc 2004). To kot splošno in indirektno potrdilo o »nevidnih« vlogah tudi mlajših otrok, ki še dodatno izpostavlja vprašanje položaja in formalne »nevidnosti« funkcije mladostnikov.

Opredelitvene oznake se v vseh treh popisnih kategorijah pojavljajo z bolj ali manj profiliranimi poklicnimi oziroma gospodarskimi konotacijami, nekatere pa označujejo stan ali položaj socialnega, zdravstvenega in še kakega drugega tipa. Med gospodarsko pridobitnimi navedbami odpade pri *stanovalkah* (tabela 6) 6,6 % celote na trgovino, gostinske usluge in prehrabene obrti, med katerimi lahko razlikujemo več vrst dejavnosti oziroma gospodarskih ravni. Najbolj zastopana (4,2%) je bila kategorija prodajaln (*bottegara*), mesnic (*beccara*), pekarn (*fornara*), predvsem pa razne oblike gostilničarstva, prodaje vina, žganih pijač, olja in druge prehrane. Gostinstvo je bilo v pristaniškem mestu razširjena in precej dobičkonosna dejavnost, pri kateri so sodeč po številu primerov (44) ženske odigravale pomembno vlogo. Gostiln je bilo več vrst, od manjših vinotočev in krčem, do lokalov s kuhinjo in prenočišči. Razlikovale so se tudi po kvaliteti, pri čemer je kot diskriminanta veljala že vrsta vina, ki so ga smele prodajati (tržaško ali uvoženo). Kot tipično ženska dejavnost sodi v to kategorijo poklicev tudi oddajanje sob oziroma postelj (*affittaletti*), ki je omenjeno samo v petih primerih, a je bilo v resnici dosti bolj razširjeno, če pomislimo, da so prav v naslednjih letih zaradi javnega reda in kontrole nad tujci oddajanje sob in postelj hoteli omejiti, in sicer na 24 licenc (AST, CRG, b. 103, ad 589, 23. 1. 1783). Iz tega lahko sklepamo, da je ta dejavnost, ki je bila težko obvladljiva, delno ušla popisovalcu in ostala marsikje »skrita«³².

Le v par primerih se navedbe nanašajo na prodajalne z neprehrambenimi proizvodi in namigujejo na nekoliko bolj izbrano blago (*vende abiti*, *vende galanterie*). Preostalih 2,3% pa odpade na najnižje, krošnjarske oblike trgovanja. Te so zastopale v polovici primerov (32) prodajalke kruha (*vende pane*), s tem, da vir ne razlikuje med tistimi, ki so ga same tudi pekle, in tistimi, ki so ga odkupovale v pekarnah in ga nato prodajale. Razlika je pomembna, ker je imelo krušarstvo važno pridobitno in monetarno vlogo in je predvidevalo poleg obrtnih in organizacijskih sposobnosti določeno finančno podlago ter razpoložljivost krušne peči, medtem ko je samo preprodajanje navadno odgovarjalo osnovnejši, dnevno-preživetveni logiki. Če izvezamo prodajalke sukna in tekstilnih proizvodov (*revendigola de drappi*), je tej logiki najbrž sledila večina žensk, opredeljenih kot krošnjarka ali prodajalka (*revendigola*, *vende in piazza*), ki so navadno preprodajale vrtnine, nakupljene pri okoličanskih kmetih ali beneških uvoznikih (čolnarjih). Tako smemo sklepati na podlagi dejstva, da so tovrstno drobno

Tabela 6: *Stanovalka* po poklicno-gospodarskih kategorijah ali družbenem stanu

Poklicno-gospodarske kategorije ali družbeni stan	Število	%
Trgovina, gostinske usluge in živilske obrti	173	6,6
Obrt in protoindustrija	162	6,2
Perice	124	4,7
Dninarke nosačice	115	4,4
Služkinje, kuharice, strežnice	70	2,7
"Dela za druge"	227	8,6
"Domača opravila"	1.379	52,5
Plemkinje, redovnice	144	5,5
Drugo	166	6,3
Brez podatka	65	2,5
Skupno	2.625	100,0

³² Resnici na ljubo je popisovalec odkril nekaj primerov najemanja sob oziroma postelj brez dovoljenja in na to opozoril v svojem zapisniku, skritih primerov pa je bilo mnogo več (BCT, AD4, »Continuazione del Protocollo de' rimarchi sopra li mancamenti trovati nella visita delle Case fatta in occasione della coscrizione generale«).

trgovino dopuščali le osebam, ki zaradi ostarelosti ali telesne nesposobnosti niso imele alternativnih virov preživetja. V nasprotnem primeru je bila prepovedana ali komaj tolerirana, iz gospodarskih razlogov (konkurenca trgovinam) in zaradi javnega reda. Pretežno ženski »poklic« branjevke (*revendigola*) je bil drugače priznan samo neposrednim kmetovalcem oziroma članicam kmečkih družin, ki so smele prodajati svoje proizvode v namenskih krajih, točno določenih po pravilniku (*Regolamento di Piazza*). Nekaj jih je stanovalo v mestu, večina pa je bila s tržaškega podeželja, in jih ne najdemo v mestnem popisnem registru.

V obrtnem in protoindustrijskem sektorju je bilo po izkazih v viru zaposlenih 6,2% *stanovalk*. Več kot polovico (3,5%) poklicni nazivi povezujejo s t. i. političnimi obrtni, čeprav v Trstu, kot pristaniškem mestu z velikim povpraševanjem raznoraznih obrtnih uslug, ločnica med političnimi in komerčnimi obrtni ni bila nikoli jasna. Tako je npr. število krojačev in čevljarjev presegalo lokalne potrebe, ker so delali dosti za tranzitne stranke oziroma za izvoz. Ravno krojaštvo (*sarta, sarta di donna, sarta d'omo*) in z njim povezane ali sorodne dejavnosti (npr. izdelovanje gumbov in pokrival ter čipkarstvo: *bottoniera, scuffiera, fà merli*) so bile najbolj razširjeni poklici žensk (2,6%). Za njimi je prišlo tkalstvo (*tessera*, 0,7%), nato solinarstvo (*salinara*, 0,6%), od preostalih pa je zabeleženih samo nekaj primerov izdelovalk lasulj, čevljarka in urarka (*parrucchiera, scarpapa, orologiara*).

Rokodelstvo protoindustrijskega oziroma manufakturnega značaja (2%) so zastopale delavke v nekaterih obratih (npr. svečarni), v veliki večini (1,7%) pa pletilke slamnatih ovojev za steklenice (*fà fiasche* ali *impagliatrice de fiaschi*). Šlo je za tipično žensko dejavnost, osnovano na založništvu, ki so jo delavke opravljale na domu, večinoma za izdelovalnice rozolijevih likerjev in žganih pijač. Kljub povsem prostemu tržišču dela³³, je imela *de facto* nekakšen privativni značaj, saj je bila po tihi domeni oblasti in gospodarskih subjektov prepuščena najšibkejšim družbenim slojem, zato da je pripomogla k premagovanju krhkih družinskih preživetvenih bilanc. Ne čudi, da je bilo tovrstno rokodelstvo razširjeno tudi v popisni kategoriji *otroci*, in sicer kot največkrat imenovana pridobitna oblika, saj je bilo zaradi organizacije proizvodnje in z vidika ročnih spretnosti primerno tudi za mlade in ne nazadnje za otroke. Posebno zanimivo pa je dejstvo, da ta zelo precizno definiran »poklic« direktno izpostavlja vprašanje »nevidnosti« ženske pridobitne delovne participacije. V popisu je namreč navedenih 75 žensk, ki so se ukvarjale s pletenjem steklenic, medtem ko jih v popisu iz leta 1765 najdemo 26. Izkazi o proizvodnji rozolij pa poročajo, da je leta 1765 sodelovalo pri izdelavi 300.000 pletenk 60 družin in leta 1771 za 500.000 steklenic »več kot 60 družin«, pri čemer smemo sklepati, da je bilo število krepko višje. Že to odgovarja po podatkih komerčnih oblasti 180 do 200 delavkam (in v minimalni meri delavcem). Še bolj poveden je podatek, da sta samo vodilni žganjarni, Rossetti in Balletti, leta 1774 zaposlovali 300 izdelovalk pletenk (Andreozzi 2003, 580). Jasno je torej, da je bila ta dejavnost neprimerno bolj razširjena od formalno izkazanega v popisnih registrih, da jo je opravljalo tudi po več članov iste družine in da se je skrivala za generičnimi ali drugimi poklicno-gospodarskimi oznakami, zaradi nekontinuirane delovne udeležbe in nestabilnosti samega proizvodnega procesa žganjarn, deloma pa tudi zaradi menjavanja in usklajevanja različnih dejavnosti. Dejstvo, da je delo potekalo na domu, je omogočalo vključevanje in izključevanje iz proizvodnje in fleksibilno uporabo razpoložljivih delovnih moči znotraj družine, skladno s potrebami, časovno razpoložljivostjo in povpraševanjem trga. Vse to, šibka identifikacija s »poklicem«, ki ni bil pravi poklic, in najbrž še drugi razlogi so postavljali v podredje formalizacijo dejavnosti.

³³ Naj opozorimo, da v Trstu ni bilo cehov in zlasti po proglašitvi proste luke so centralne oblasti spodbujale svobodno konkurenco dejavnosti in dela (Kalc 2003, 59 in sl.).

Lepo število *stanovalk* je bilo nadalje dninark in predvsem nosačic (4,4%). Prve (0,7%) so opredeljene z dobesednim izrazom *giornaliera* in brez podrobnejših opisov, saj se je njihovo delovno področje menjavalo. Zaposlovala so se tako rekoč iz dneva v dan kot najosnovnejša delovna sila, glede na povpraševanje raznoraznega tipa, ki ga v rastočem mestu ni primanjkovalo, čeprav je bilo precej pogojeno z letnimi časi in gospodarsko razvojno dinamiko, splošno in po posameznih sektorjih. Podobnim vplivom so bile (tudi številčno) podvržene nosačice, vendar so se kljub temu, da so ostajale v kategoriji nekvalificiranih delavk, precej razlikovale od navadnih dninark po načinu dela. Sam vir jih podrobneje definira: manjše število kot »prenašalke s košaro« (*porta il cesto*), »prenašalke sena« (*porta il fieno*), »prenašalke smeti« (*porta immondizie*) ali tudi generično nosačica (*facchina*), veliko večino (3,2%) pa kot »prenašalke vreč« (*porta sacco*). Ta, na prvi pogled splošen naziv se je v takratnem in tudi poznejšem Trstu nanašal na točneje določeno dejavnost pretovarjanja razsutega blaga v vrečah v skladišča in iz njih ter raznašanja oziroma razvažanja po naročilu trgovcev, kupcev, posrednikov. Nosači (*facchini*) so bili najbolj številni stalno prisotni³⁴ nekvalificirani delavci v mestu in so odigrali nenadomestljivo vlogo v pristaniških in splošneje trgovskih dejavnostih. Zato so bili tesno povezani v kategorijo, ki je bila deležna posebne pozornosti s strani oblasti in delodajalcev, saj je pomanjkanje nosačev lahko upočasnilo delovanje pristanišča in dvigovalo ceno storitev, preveliko število pa je povzročalo brezposelnost, poslabšanje socialnih razmer in ogrožanje javnega reda. Nosači so živeli v protislovnem položaju: po eni strani so predstavljali kompaktno skupino, uživali so poseben status, med njimi je bil razširjen močan čut pripadnosti delovni kategoriji, njihove mezde so bile višje od mezd ostalih splošnih delavcev, tako da je nekvalificirana delovna sila, ki je prihajala v mesto, težila vključiti se v njihove vrste; po drugi strani pa je bila ta kategorija socialno izredno krhka, ker je dolgoročni zaslužek bil odvisen od nihanja trgovine ter pristaniškega prometa in je bil močno sezonsko pogojen. V zimskih mesecih so se skoraj redno pojavljali krizni momenti, ko je nemalo nosačev in njihovih družin trpelo pomanjkanje³⁵.

Nosači so bili dveh vrst, stalno zaposleni pri trgovskih podjetjih ali pri carinski upravi in t.i. »javni nosači« (*facchini di piazza*), odvisni od dnevne delovne borze. Ženske so sodile v slednjo skupino. Njihovo številno prisotnost ne gre pripisati avtomatično in samo »potrebi« oprijemanja tako napornih in za žensko telo še posebno izčrpajočih dejavnosti. Upoštevati je treba tudi to, da sta bila pretovor in skladiščenje določenega blaga tako rekoč v ženskem zakupu, in sicer žito. To je znotraj nosaškega poklica zagotavljalo nosačicam segment delovnega trga, ki je kot pri moških, kljub sezonskim in konjunktornim dinamikom, nudil višje mezde v primerjavi z drugimi težaškimi deli. Dejavnost je vsekakor ostajala preživetvenega značaja in nastopa največkrat kot dejavnik diferencirane gospodarske strategije. Med nosačicami ni niti ene neporočene ženske, vse so omožene in manjše število je vdov. Glede na dejavnosti soprogov (v 64% nekvalificiranih), med katerimi prednjačijo zlasti kmečki delavci in razni težaki, si lahko predstavljamo šibke družinske socialno-ekonomske situacije, v katerih je bilo preživetje odvisno prav od kombiniranega zaposlovanja na najosnovnejšem delovnem tržišču. Kot pri nosačih je tudi za nosačice značilna visoka starost, ki je znašala v povprečju 44,4 leta in je pri vdovah presegala 52 let. Dejstvo, da je samo v par primerih znašala manj kot 30 let, dodatno potrjuje, da je bilo oprijemanje tega »poklica« povezano z

³⁴ Zelo številna je bila tudi druga težaška delovna sila, predvsem tista, ki se je zaposlovala v gradbeništvu in pri velikih infrastrukturnih delih, vendar je bila zelo mobilna, prihajala je in odhajala v valovih glede na faze urbanističnega razvoja. Prim. Andreozzi (2003, 547, 552) in Panjek (2003, 680).

³⁵ Podrobneje o tržaških nosačih in »politiki« do njih Kalc (2003, 67–70); splošneje o posebnosti kategorije nosačev tudi v drugih mestih glej npr. Moricola (2002) in Piccinno (2002).

družinskimi gospodarskimi dinamikami in njihovim (težavnim) uravnavanjem³⁶. Pomeni tudi neke vrste »ekskluzivnost« kategorije, ki je bila očitno zaprta mlajšim in predvsem samskim, ki je spodbujala kohezijo med članicami in kot pri moških poudarjala, kljub pogostokrat nezavidljivim razmeram, svojo gospodarsko vlogo in družbeno istovetnost. O krhkem družbenem položaju in skrajno negotovem gospodarskem stanju mnogih izmed teh družin je na voljo poseben zapis izvajalca popisa v poročilu o stanju bivališč, ki razodeva tudi izvor mnogih nosačev in nosačic ter vzrok za tako številne agrarne delavce med soprogi nosačic. O predelu Rena v Starem mestu (*contrada della Rena*) je Antonio Tognana de Tonnefeld poročal: »V tej soselki bivajo večinoma Furlani in mandrijerji – sami revni ljudje brez poklica. Slednji so tisti, ki so jih gospodarji odslovili ali so se naveličali bivati v mandrijah in so se zatekli v mesto. Oboji se preživljajo kot javni nosači ali kmečki dninarji. Njihove žene nosijo vreče ali služijo po hišah. Vsi so polni otrok, za katere ne skrbijo in jih puščajo, da se potepajo po mestu. Ti otroci nadlegujejo ljudi, prosjačijo po cerkvah in hišah, hranijo pa se samo z mineštro, ki jo delijo kapucinski patri pri vratih samostana ob določenih dneh«³⁷.

Še bolj razširjeno je bilo pranje perila (4,7%), ki bi ga morali praviloma obravnavali skupaj z ostalimi obrtni, a si kot samostojna ženskospesificna in številčno zelo relevantna dejavnost zasluži posebno pozornost. Perice so dejansko predstavljale svojstveno kategorijo. Tudi zanje je bila značilna močna poklicna identifikacija, vendar prežeta z izrazitejšim individualizmom. Kot pri dninarkah in nosačicah je bila obrt vezana na »zrela leta«, na družinski kontekst in na gospodarsko logiko usklajevanja diferenciranih virov dohodka, vendar je nastopalo tudi kot nosilni gospodarski steber. Perice so bile namreč poročene ali ovdovele ženske, njihova povprečna starost je znašala 41,4 oziroma 49,3 let, redkokatera je bila mlajša od 33 let, obrt pa so opravljale tudi do zelo pozne starosti. Da se je poklic posebej prilegal starejšim ženskam in samohranilkam nas opozarja delež (in tudi absolutno število) vdov, ki je bil pri pericah višji (29%) kot pri nosačicah (21%), pri čemer je pomembno upoštevati, da je šlo za stabilnejšo gospodarsko dejavnost, ki je zagotavljala stalnejši zaslužek kot dninarstvo in nosaštvo. V tej smeri si lahko razlagamo tudi pogostejšo navzočnost otrok oziroma družinskih skupnosti pri ovdovelih pericah in sicer 66,7% nasproti 40%. Iz družinskih kontekstov, ki bi jih bilo vredno podrobneje analizirati skupaj še z drugimi parametri, sta nadalje razvidna višji družbeni položaj peric a tudi večja razslojenost obrti. Tudi med soprogi peric ni manjkalo preprostih delavcev (več kot 43 %), skoraj izključno nosačev (38,3%). Vendar je bil preostali del porazdeljen na občutno širšo pahljačo pretežno bolj kvalificiranih obrtnih poklicev (npr. kovač, čevljar, krojač, sodar, mizar) in v nekaterih primerih tudi uglednejših dejavnosti ali javnih služb (npr. vojaški načelnik, mornariški načelnik, pristaniški sanitetni čuvaj, trgovski posrednik). Poleg tega najdemo že pri soprogih-nosačih več stalno zaposlenih pri zasebnih trgovcih, enega od številčno omejenih carinskih nosačev (*facchino di dogana*), se pravi javnega nameščenca, zadolženega za posebna, zakonsko normirana opravila, in samesa načelnika javnih nosačev, odgovornega za organizacijo dela, najemanje, razmeščanje in plačevanje te delovne sile.

Če pomislimo na značilnosti obrti in na to, kar so študije dognale za kasnejša obdobja, lahko trdimo, da so bile pericam odprte večje možnosti za zadoščanje preživetvenih potreb in pogostokrat za gospodarsko uveljavljanje ter socialno rast. Njihov uspeh je bil med drugim povezan z vrsto strank, ki so lahko segale v najvišje družbene sfere. Poleg delovnih sposobnosti

³⁶ Med ženskimi posli sta samo dva primera tega poklica.

³⁷ BCT, AD4, »Continuazione del Protocollo de' rimarchi sopra li mancamenti trovati nella visita delle Case fatta in occasione della coscrizione generale, 26 febbraio 1775«.

so zato prihajale do izraza tudi spretnosti navezovanja in gojenja medosebnih odnosov. Upoštevač omejeno povednost vira in na osnovi dosedanje nominativne analize, ki ostaja kljub opori elektronske tehnologije zelo zamudna in težavna, ne moremo konkretnije podpreti za novejši čas veljavnih dognanj, da so tržaške perice prenašale obrt na svoje žensko potomstvo, kot tudi ne, da so delovale podjetniško, tako da so zaposlovale delovno silo in s tem povečale storilnost ter dohodek. Nekaj primerov sicer govori v tej smeri, vendar je vprašanje, če lahko brez številčnejših indicov sprejmemo to tezo, ki velja za čas, ko je obrt zapustila mesto in se preselila v periferijo, torej v spremenjene oziroma drugačne socialno-gospodarske in bivanjske kontekste³⁸. Glede na to, da so perice opravljale svoje delo doma pa smemo sklepati, da so pri obrti sodelovale še druge članice družine, največ hčerke, česar vir ne beleži, ker upošteva samo nosilke dejavnosti, ki jih je poklicno legitimiral stik s strankami. Pod tem pogojem gre razumeti tudi trditev, da je bilo pranje perila poklic »zrelih let«, in navedeni podatek o povprečni starosti peric, ki je zaradi popisnih kriterijev deformiran in bi se z upoštevanjem dejanske delovne participacije najbrž občutno spremenil. Iz podatkov o vdovah, ki so lažje obvladljivi, lahko vsekakor domnevamo, da so imeli otroci peric ugodnejša izhodišča za zaposlovanje v primerjavi s preprostimi delavkami. Nekatere dejavnosti potomstva namigujejo namreč na obstoj privilegiranih osebnih zvez ali poznanstev (npr. *cameriera da Levi* – natakarica pri judovskem trgovcu Leviju), oziroma na možnost dvigovanja nad najpreprostejšo delovno silo in včasih uvajanja v poklice, za katere je bilo potrebno izobraževanje oziroma vajeništvo (npr. šivilja ali vrvar). Ne bo odveč znova poudariti, da ostaja to sklepanje na ravni hipoteze, bodisi zaradi vseh izpostavljenih značilnosti vira, bodisi ker je mogoče o omenjenih aspektih tehtneje razpravljati le v luči diahrone, predvsem biografske perspektive.

Kot je razvidno iz razpredelnice, so bile pri *stanovalkah* prisotne tudi razne oblike služenja (2,7%). Ta klasifikacija združuje dva različno opredeljena segmenta. Manjšega so predstavljale kuharice in kaka strežnica (0,6%), ki so delale tako po gostilnah kot pri uglednejših družinah ali osebnostih³⁹. Nekoliko večje število (2,1%) navaja vir kot dekle (*serva* ali *fà servizi*). Poleg teh je 8,6% *stanovalk* zabeleženih z nedoločnim pripisom »dela za druge« (*lavora per altri*), ki pove samo, da so pridobitno angažirane, vendar ne v kakšni obliki, niti na katerem področju. Jasno je, da ni šlo za točnejše profile, ker bi bili drugače eksplicitneje opredeljeni. Pripis se zdi bolj v smislu razlikovanja z opredelitvijo »domača opravila« (*lavori di casa, fatti di casa*) in ga za razliko od »deklet« (4 primeri) pogosto najdemo tudi pri popisni kategoriji *otrok* (27 ali 17,2% vseh opredeljenih primerov). Vendar je težko trditi, da je šlo preprosto za opravljanje gospodinjskih del pri strankah. Verjetno so te ženske res nudile razne domače usluge, spekter dejavnosti pa je bil nedvomno širši, podobno kot za »deklet«, pri katerih pripisi nakazujejo, da so sodelovale tudi in včasih izključno pri gospodarskih dejavnostih svojih delodajalcev. Čeprav je šlo v osnovi za služenje, je med kategorijo »deklet« in ženskami, opredeljenimi s pripisom »dela za druge«, vendarle vidna razlika, ki jo je morebiti pripisati vrsti odnosa (občasnega ali stalnejšega) s stranko.

Za dekle je vredno izpostaviti predvsem to, da je bila večina (vsaj 23 na 35) zaposlena pri judovskih družinah, kar je povezano s pravilom, da krščanske ženske (in predvsem neporočena dekleta) niso smele prenočevati na judovskih domovih. To so velevala krščanska versko

³⁸ O vprašanju »periferizacije« tržaških peric je zanimiv podatek iz leta 1843, ko je bilo v obmestnih in okoliških naseljih 429 peric, v mestu pa le še 28 (Schematismo 1843, 371). Obširneje o tem pojavu, ki je bil pogojen tudi z razpoložljivostjo vodnih virov in primernih prostorov za sušenje perila, poroča, s poudarkom na dvajsetem stoletju, Repinc 1990.

³⁹ Npr. kuharice pri judovskem trgovcu Luzzatu, pri markizu Costanzu, pri tržaškemu škofu, ali strežnica pri gospodu Di Piazzi.

moralna načela, med drugim tudi da bi se izognili »posledicam« moških pozornosti, ki jih je bila pogostokrat deležna mlada ženska služinčad, bivajoča pod isto streho z delodajalci. Judovske služkinje so se zaposlovale izključno pri judovskih družinah, vendar jih za potrebe ni bilo dovolj. Zato so se Židje posluževali krščanskih ženskih služkinj, ki so bile preskrbljene s stanovanjem. Mnogi pa se niso ozirali na prepoved in so imeli krščanske dekletke pri sebi, kar se sklada z liberalnejšim verskim ozračjem, ki je vladalo v Trstu še pred Tolerančnim patetnom iz leta 1781 in ukinitvijo judovskega geta 1785. Popisovalec, ki je imel med drugim tudi nalogo preverjati moralno stanje družin in spoštovanje zakonskih predpisov na tem področju, je vsekakor sestavil natančno evidenco krščanskih deklet, bivajočih po judovskih domovih⁴⁰.

Za razliko od peric in težaških delavk, ki so bile kot rečeno skoraj brez izjeme poročene ali vdove, so bile *stanovalke*, popisane kot »dekle«, pogostejše tudi samske (18,6%) in podobno, čeprav manj izrazito, velja za ženske, ki so »delale za druge« (11,5%)⁴¹. Služenje ni imelo »starostnih pragov«, realnih ali navideznih zaradi deformacij, povezanih s kriteriji popisovanja, in je predstavljalo najzgodnejšo obliko izkazanega (in tudi dejanskega) ženskega zaposlovanja, kot smo že videli iz starostne strukture popisne kategorije *poslov*. Tudi pri *stanovalkah*, ki so služile, dobimo mlada dekleta vse od 15. leta dalje, vendar ima starostna krivulja drugačno obliko kot pri *poslih*: pri ženskah, ki so »delale za druge« doseže višek v starostnem razredu 30–34, pri »deklah« pa v razredu 40–44 let. Pri obeh kategorijah ostaja število primerov znatno tudi pri višjih starostih, vse do 55 let, s tem da so bile »dekletke« tendenčno starejše⁴². Ta značilnost, ki je sicer najvidnejša pri kuharicah in jo torej lahko povezujemo s poklicno specializacijo, potrjuje, da je šlo tudi pri ostalih oznakah, ki smo jih združili pod kategorijo »dekle«, za nekoliko posebno, delovno ali statusno bolj definirano skupino, najbrž pogodbeno in osebno tesneje povezano z delodajalcem. Zanimivo je tudi, da je pripadnic te kategorije skoraj 89% priseljenc, medtem ko jih je med ženskami, ki »delajo za druge«, slabih 68%, in nadalje, da je starost ob priselitvi v mesto pri prvih nekoliko višja od splošnega povprečja.

Po številčno najobsežnejšem segmentu »domača opravila« imamo statusno kategorijo plemenitih žensk (*nobile educazione*), s 4,6-odstotnim deležem, in redovnic (*religiose*), ki jih je bilo 0,9%. O slednjih, kot pri moških redovnikih, vir ne navaja drugega, razen skupnega števila. Kategorija »drugo« združuje končno še vrsto precej različnih opredelitev. Med temi je raznolika podskupina bolj profiliranih pridobitnih dejavnosti oziroma statusno nekoliko izstopajočih figur (skupno 2,1%), kot npr. rentnica (*vive del suo*), inšpektorica v bolnišnici (*inspettrice dell'ospitale*), babica (*levatrice*), zlasti pa učiteljica (*maestra di scola*). Šlo je za zasebne učiteljice, ki so pogostokrat vodile svoje šole, pri čemer so nekatere uvajale v poklic hčerke oziroma so jih imele pri sebi kot pomočnice. Pripadnice te podskupine so bile pogostokrat vdove ali samske (med učiteljicami 8 na 22), drugače pa poročene z bolj situiranimi moškimi, ki so bili najmanj obrtniki, včasih srednje veliki trgovci, učiteljice pa v več primerih z učitelji. V to podskupino lahko uvrstimo s 0,4% deležem še mlade varovanke ženskih samostanov (*educande*).

Druga, kar zajetna podskupina (4%) združuje primere, ki so opredeljeni na osnovi telesne ali duševne prizadetosti (bolna, slepa, slabovidna, nora), predvsem pa splošneje invalidka (87 primerov ali 3,3%), kar je pomenilo največkrat stara⁴³. Le-te so bile večinoma vdove in

⁴⁰ BCT, AD4, »Continuazione del Protocollo de' rimarchi sopra li mancamenti trovati nella visita delle Case fatta in occasione della coscrizione generale«. Podrobneje o tej problematiki Dubin (1999).

⁴¹ Če jim prištejemo še primere iz popisne kategorije *otrok*, se tudi pri teh delež samskih dvigne, in sicer na 20,9%.

⁴² Med »deklami« je samo ena mlajša od 20 let, njihova srednja starost je 39,2 let, medtem ko znaša pri ženskah, ki so »delale za druge«, 37,5 let.

⁴³ Srednja starost »invalidk«, za katere razpolagamo s podatkom (53 primerov), je znašala 74,4 let.

34 (32,4%) jih je bivalo v ubožnici. Oznako invalidka lahko razumemo v smislu dela nezmožna, vendar nam podrobnejša dokumentacija o stanovalkah ubožnice razodevajo, da ni bilo povsem tako, da popisni vir v svojem klasifikacijskem shematiziranju zopet delno prikriva dejansko stanje, saj so bile te ženske, kljub letom in zdravstvenim hibam pogostokrat vse prej kot neaktivne. Njihovo delo se ni omejevalo le na gospodinjske vloge znotraj bivalne skupnosti, ki je delovala kot velika družina, ampak so bile soudeležene pri pridobitnih proizvodnih procesih, predvsem na področju svilarstva in predilstva⁴⁴.

Poleg navedenih so prisotni posamezni posebniji primeri, ki so po nečem odstopali od »rednega«. Na primer beračica (*pitocca*), ki ji je bilo kljub strogim predpisom proti prosjačenju to očitno dovoljeno kot edina preživetvena možnost, in osramočena obubožanka (*povera vergognosa*), se pravi ženska plemenitega, na vsak način višjega družbenega stanu, ki je moralno ali kako drugače propadla in je odrinjena živela v uboštvu od diskretne miloščine svojega izvirnega kroga ali druge skromne podpore⁴⁵. Naj omenimo še, da so oznake negospodarskega tipa prisotne tudi pri popisni kategoriji *otroci*, nanašajo pa se večinoma na nestarševske sorodstvene vezi in na šolsko izobraževanje (*va a scuola*).

Posli

Služenje raznih vrst je bilo, kot smo videli, pogosta pridobitna dejavnost med ženskami, ki so razpolagale s samostojnim bivališčem, za kakršno koli bivanje ali sobivanje je že šlo. Tudi ta, najbolj razširjeni ženski poklic je spadal med sestavine ekonomsko diferenciranega gospodinjstva in pogostokrat nastopal kot samopreživetveni gospodarski vir. Številke pa kažejo, da je daleč prevladoval način, ki je predvideval sobivanje z delodajalcem. Ker je šlo v glavnem za priseljenke, je ta oblika, kot omenjeno, predpostavljala čvrsto mrežo družbenih relacij, ki je pomenila nepogrešljivo oporo za dotok in zaposlovanje ženskih poslov, saj je bil neorganiziran dostop tujk samih tvegan korak, glede na to, da njihova nezaposlenost brez jamstva »poštenih« oseb ni bila dovoljena (Kalc 2003, 72). O obstoju te, današnjemu opazovanju težko vidne relacijske dimenzije, opozarjajo posamezni a zelo povedni indici in sicer nekajkratna omemba poslov, ki niso še bili stopili v službo (*una cuoca che non hanno ancora acquistato* – kuharica, ki je še niso zaposlili, in *serva che s'attende* – dekla, ki jo pričakujejo). Vključitev teh oseb v register prebivalstva je predpostavljala gotovost, da se bodo vsaj za določen čas priselile, in torej pogodbo ali vsaj domeno med delodajalci in delojemalci⁴⁶. Glede tega se med drugimi odpira vprašanje načina in kriterijev izbiranja poslov, ki predstavlja posebno tematiko, zanimivo za samo razumevanje modelov priseljevanja ter stikov med mestom in njegovim zaledjem⁴⁷.

Kot vidimo iz razpredelnice (tabela 7), so tudi ženske iz popisne kategorije *posli* razporejene po več razdelkih, glede na dejavnosti in funkcije, ki so jih opravljale. Vir je vsekakor

⁴⁴ Izkaz gostov ubožnice iz leta 1776 navaja poleg oznake *invalidka* tudi oznako *impotente* (nesposobna, onemogla). S tem in drugimi eksplicitnimi izrazi (npr. *incapace di lavori*) opredeljuje dejansko za delo nezmožne osebe, medtem ko je pri mnogih »invalidkah« pripisano opravilo, s katerim se ukvarjajo, največ *filla*, se pravi prede. AST, CRG, b. 30, »Specificazione Della Quantità, e qualità delle Persone trovate nella Casa de« Poveri dalla conscrizione fatta li 4. luglio 1776«, 5. 7. 1776.

⁴⁵ O tem liku prim. Ferrante (2002).

⁴⁶ Pogodbo, pisмено ali največkrat ustno, je delodajalec po predpisih moral zajamčiti in torej uradno potrditi s predujemom v višini dvajsetine dogovorjenega plačila. AST, CRG, b. 546, »Ordnung für das Stadtgesind in Triest, Görz und Gradisca«.

⁴⁷ V drugih primerih mest so bili ti vidiki že predmet poglobljenih raziskav. O konceptualnih in metodoloških aspektih glej npr. Moch (1983 in 2001).

kot že omenjeno pri tovrstnem opredeljevanju precej skop, saj 75,3% primerov označi preprosto kot služinčad: 68,5% implicitno, ostale s pripisom dekla (*serva*). Eksplicitna poklicna ali statusna diferenciacija zajema torej četrtno teh žensk, ki smo jo porazdelili v dva po profilu jasno zaokrožena segmenta in razdrobljeno skupino posameznic z različnimi konotacijami⁴⁸.

Tab 7: Ženski *posli* po poklicnih kategorijah

Poklicne kategorije	Število	%
Dojilja	32	3,3
Kuharica, strežnica	184	18,8
Služkinja, dekla	736	75,3
Drugo	25	2,6
Skupno	977	100,0

Dojilje so bile, kot si je lahko predstavljati, mlajše ženske, večina v starosti od 20 do 30 let⁴⁹. Razen ene Judinje, so bile vse katoličanke, krog njihovih delodajalcev pa je bil versko raznolik. Zajemal je vse v mestu živeče verske skupnosti: rimokatolike, armenske katolike, grške in srbske pravoslavce, Jude ter luterance. Velika večina dojilj je bila priseljenk, največ s Kranjskega in drugih slovenskih dežel, vendar vir ne pove, če oziroma katere so bivale v mestu že preden so stopile v službo in pri katerih je navzočnost pogojena s tovrstnim služenjem. Pri obeh variantah je prihajal do izraza, mnogo bolj kot pri ostalih oblikah služenja, organizacijski aspekt, posebno v primeru, ko so se priseljevale namenoma. Iz drugih virov vemo, da so nemalokrat nastopale službo ob smrti svojih otrok, in v Trstu je otroška umrljivost strmo naraščala kot eden od socialnih davkov, ki so ga terjala neskladja med demografskim razvojem in stanovanjskimi, sanitarnimi, higienskimi ter splošnimi življenjskimi razmerami⁵⁰. Prisotno je bilo tudi dojenje otrok iz najdenišnice, ki so jih matere jemale domov in so ga skupaj z rejništvom podpirali iz javnih občinskih sredstev. Ta, sicer posebna pridobitna ženska oblika, ostaja v popisnem registru prikrita, zabeležena pa je v popisovalčevem poročilu⁵¹.

Kuharice in strežnice sestavljajo dve podkategoriji, ki se razlikujeta tudi po starosti. Prve so bile v povprečju bistveno starejše (29 let nasproti 23,8) in so skladno s kvalifikacijo uživale višji socialni status. Poklicna profila sta predstavljala nekakšno »aristokracijo« znotraj služinčadi. Oba dobimo pri visoko situiranih družinah ali stanovanjskih agregatih, najpogosteje skupaj z nižjo služinčadjo. Največ jih je bilo zaposlenih pri velikih in srednjih trgovcih ter podjetnikih (36,1%), pri državnem in lokalnem politično-upravnem kadru oziroma zasebnem uradništvu (29,4%), pri plemiških družinah in posestnikih oziroma rentnikih (17,2%) ter višji duhovščini (6,1%), preostali del pri svobodnih poklicih in drugih družinah višjih socialnih slojev. V istih okoljih najdemo tudi dojilje, le da so močno zgoščene predvsem pri trgovcih (več kot 57%), ki so mlajši in torej demografsko aktivnejši od visokih uradnikov in

⁴⁸ Križno preverjanje s *stanovalkami* nam razkrije, da nekatere osebe, vodene pod popisno kategorijo *posli*, nimajo delovnega razmerja znotraj bivalnega agregata, temveč so v njem le nastanjene. Najbrž so podobni primeri tudi med *posli* brez opredelitve. Število je vsekakor zanemarljivo in posebnost ne vpliva na celotno sliko.

⁴⁹ Povprečna starost 25,6 let.

⁵⁰ Od proglasitve proste luke do konca stoletja se je povprečna letna umrljivost otrok do 6. leta starosti povečala za 75% (od 200 do 350 promilov), v prvi polovici 19. stoletja je v špicah segla do 500 promilov, pri nezakonskih otrocih pa do 800 promilov (Breschi et al. 2003, 106)

⁵¹ BCT, AD4, »Continuazione del Protocollo de' rimarchi sopra li mancamenti trovati nella visita delle Case fatta in occasione della coscrizione generale«.

drugih omenjenih kategorij. Glede na številčnost (moške in ženske) hišne služinčadi po družinah, ki je v nekaterih primerih res izrazita, je razvidna tudi notranja hierarhija kuharic in strežnic (kuharice, podkuharice, kuharske pomočnice, strežnice, podstrežnice ipd.). Posebno kategorijo predstavljajo nadalje guvernante (5 primerov, v preglednici uvrščenih pod »drugo«), ki so v skladu s tipologijo svoje vloge in pojmovanjem služenja kot poklica v pravem pomenu besede⁵² primerno starejše od vseh ostalih hišnih služnostnih profilov (povprečna starost 40,8 let). Dobimo jih v družinah z najštevilnejšo služinčadjo, večkrat v kombinaciji z majordomi⁵³. Med hišnimi posli je bila prisotna tudi moška komponenta, vendar je nasploh močno prednjačil ženski spol. Trst je zaradi hitre rasti in s svojimi socialno-gospodarskimi strukturnimi značilnostmi favoriziral žensko služinčad, v času ko je marsikatero urbano okolje šele doživljalo postopno feminizacijo teh dejavnosti, ki je bila povezana z večanjem priseljevanja in z drugačnim odnosom ženske do te dejavnosti ter ženskim pristopom do zaposlovanja nasploh. Moška komponenta je zasedala med hišnimi posli marsikje številčno pomembne, ponekod prevladujoče položaje⁵⁴. V Trstu jo najdemo še vedno pri najvišjih družbenih plasteh in v »elitnih« vlogah, vendar je precej številna tudi na najnižji ravni⁵⁵, in to skoraj brez izjeme v kombinaciji z vsaj eno služkinjo, saj so se delodajalci, ki so imeli po enega hišnega posla, očitno odločali za žensko. Glede ženskih hišnih poslov vsekakor velja, da so oznake prisotne pretežno pri tistih, ki so v službi višjih slojev, zato da so se razlikovale razne figure in njihove vloge. Pri nižjih slojih so hišne čakala najrazličnejša opravila, zaradi česar pri njih niso prišle v poštev podrobnejše označbe.

Pod kategorijo »drugo« so kot rečeno uvrščene raznorazne posamezne ali redkejše oznake. Del je poklicnih, poleg guvernante in drugih hišnih tudi vajenke (*impara l'arte*) in delavke, del pa je podobno kot v popisnem razdelku *stanovalcev* opredeljen s socialnega vidika: invalidka, slepa, uboga, beračica. Primeri vajenk so zaradi redkosti posebno zanimivi, ker opozarjajo na enega od osrednjih aspektov gospodarske in statusne diferenciacije med spoloma, ki ga je treba upoštevati tudi pri razbiranju prej omenjenega vprašanja o poklicni (ne)formalizaciji popisne kategorije *otrok*. Diferenciacija se namreč začne že v dobi odraščanja in z načinom priprave na vloge v odrasli družbi. Pri moških je poklicna priprava potekala po formalnih in natanko predpisanih vajeniških postopkih (kjer je bilo vajeništvo potrebno), pri ženskah pa je bilo formalno poklicno izobraževanje skoraj popolnoma odsotno. Čeprav se je moralo tudi deklet katerekoli dejavnosti naučiti, je znanje osvajalo tako rekoč »z naravnim prenašanjem«, »neuradno« in zato formalno nevidno, tudi ko je šlo za obrtno in druge pokli-

⁵² Mislimo na trajno obliko služenja (*life-long servanthood*), ki je bila zlasti pri ženskah povezana s celibatom in drugimi zavezujočimi izbirami, bodisi s strani delojemalca kot delodajalca, še posebno pri višjih likih služnostne hierarhije.

⁵³ Predsednik Komerčne intendance grof von Lemberg in soproga sta poleg uradniškega osebja (2 osebi) gostila pod svojo streho še 13 moških poslov (majordoma, natakarka, lakaja, dva kuharja, štiri služabnike, dva kočijaža, hlapca in mizarja) in 9 ženskih služabnic (guvernanto, natakarico, podnatakarico, kuharski pomočnici, hišnico in perico), skupno 22 hišnih poslov. Intendančni svetnik grof Scharfenberg je z ženo razpolagal z desetimi posli (majordomom, guvernanto, kuharico, strežnicama-natakarcama, služabnikom, kočijažem, hlapcem in deklo), intendančni svetnik baron von Kriegsbrunn pa z devetimi (guvernanto, dvema kuharicama, natakarjem in natakarico, služabnikoma, kočijažem in hlapcem).

⁵⁴ Moški so na hišno služenje gledali v smislu trajnega poklica in so težili k poročanju, kar je močno pogojevalo usklajevanje njihovih delovnih dolžnosti. Ošibilo je tudi njihovo pogajalsko moč na pram ženskam, ki so dejavnosti posvečale določeno fazo življenja, bile pri tem pripravljene prenesti zakon v zrelejša leta oziroma se mu lažje kot moški popolnoma odpovedati. Poleg tega so bile lažje zamenljive in ob izgubi službe socialno manj problematične od moških kolegov, ki so se težje prilagajali drugim dejavnostim. Ta vprašanja podrobneje analizira, med drugimi, Arru (1996).

⁵⁵ Najpogostejša figura je bil t.i. *famiglio*, ki velja za hlapca oziroma nižjega hišnega služabnika.

ce, ki so terjali pridobivanje specifične izobrazbe in spretnosti. Medtem ko je bilo za moškega vajeništvo faza v izgrajevanju bodočega gospodarskega položaja in družbenega priznanja, pri dekletih to prehodno obdobje ni veljalo kot identifikacijski in statusni opornik, ker v resnici prvenstveno ni bilo namenjeno poklicnemu izučanju in gospodarski uveljavitvi poklicnega znanja, temveč pripravljalna faza na poti v zakon. Zato tudi ni bilo naravnano v smislu kvalifikacije, temveč bolj v smeri ohlapnega pridobivanja raznolikih veščin (od domačih opravil do pridobitnih dejavnosti), ki so opredeljevale miselnostno predstavo ženske kot socialno in gospodarsko fleksibilnega osebk. Sposobnost vstopanja in izstopanja iz produkcijskega procesa ter usklajevanja domačih opravil s pridobitnimi dejavnostmi je pogojevala poklicno izobraževanje žensk in dequalificirala njihovo gospodarsko vlogo, tudi ko je bila ta dejansko kvalificirana oziroma je ženskam namenjala odgovorne položaje, s tem, da je bila ženska zaradi svojega neformalnega oziroma v primerjavi z moškim deklasiranega poklicnega statusa manj plačana, manj zaščiten in sploh socialno-pravno šibkejša ter lažje obvladljiva. Učenje »za življenje« je torej potekalo spolno diferencirano in v drugačnih krajih. Za (mnoge) moške v obrtni delavnici, trgovini ipd., za dekleta največkrat doma, s prenosom znanja o »ženskih opravilih« in morebitnih pridobitnih dejavnostih od matere na hčer, če se je družina ukvarjala s kako obrtno, trgovsko ali drugo dejavnostjo tudi od očeta ali drugih družinskih članov, kot kažejo tudi pripisi v našem viru v razdelku *otroci* (npr. *assiste il padre, accudisce al padre, fa l'arte del padre, assiste alla madre*), redkokdaj v obliki pravega vajeništva.

Alternativno možnost izobraževanja so nudile karitativne in vzgojne institucije. Tržaška ubožnica in najdenišnica je dekletom in mlajšim ženskam, ki so ji bile zaupane, nudila osnovno izobraževanje v predenju in tkanju, in določen čas je bila tu edina tkalnica v mestu, ki je s pomočjo zasebnih založnikov proizvajala za trg. Namen pa je bil sprijaznjevanje z omenjenima rokodelskima dejavnostima prej kot prava poklicna kvalifikacija, in to v okviru boja zoper kulturo brezdelja, za moralno (pre)vzgojo nižjih slojev k aktivnosti in osnovno usposabljanje za samovzdrževanje, poleg doprinosa k vzdrževanju ustanove⁵⁶. Žensko potomstvo višjih družbenih slojev je lahko podoben pripravljalni življenjski cikel opravilo pri ženskih redovnicah, ki so svoje varovanke poleg drugega učile njihovim družbenim položajem primerne veščine kot npr. čipkarstva ali vezenja. V obeh primerih pa je podobno kot nasploh v tovrstnih ustanovah tistega časa glavni cilj ostajal usposabljanje za »žensko vlogo v družini« in privzganje k raznolikosti opravil, fleksibilnosti ter sposobnosti adaptacije raznim dejavnostim. Te so predstavljale glavni adut za ženske, ki so se vključevale v delovno tržišče, najsi bo, če so pridobitno delo opravljale na domu, ali izven njega. Njihova konkurenčna moč in hkrati socialna šibkost je bila v sposobnosti kombinacije družinske vloge s pridobitno⁵⁷. Ločena priprava spolov za dostop do delovnega trga je prihajala močno do izraza v cehovsko strukturiranih okoljih in središčih (zlasti tekstilne) protoindustrijske proizvodnje, kjer je v 18. stoletju ženska delovna sila v večji ali manjši meri spodnesla moško. Tržaška gospodarska struktura in zaposlitvene značilnosti so bile, kot smo videli, drugačne in so žensko v fazi izobraževanja za življenje najbrž še bolj formalno marginalizirale.

⁵⁶ Razna dokumentacija v AST, CRSIC, b. 2, 1763–1766.

⁵⁷ Podrobneje o poklicnem izobraževanju žensk in načinih kot tudi posledicah njihovega vključevanja v razna področja delovnega tržišča glej npr. Groppi (1996) in Laudani (1996).

Izvor in poklic

Na koncu še kratka primerjava poklicno-gospodarskih oziroma statusnih podatkov s krajevnim izvorom prebivalstva. O tem je bilo nekaj govora že v prikazu spolno-geografskih specifik doseljevanja, ko smo ugotovili manjši prostorski obseg ženske selitvene gibljivosti na pram moški in ga povezali z različnimi tipologijami moškega in ženskega delovnega tržišča ter značilnostmi gospodarskega udejstvovanja nasploh. Razčlenitev podatkov dovoljuje še nekaj podrobnejših zapažanj, pri čemer ob tako pomembni vlogi tujega priliva ni odveč poudariti, da slika delno odraža socialno-gospodarske profile priseljenjskih tokov, delno pa ne, ker je rezultanta preoblikovanj, do katerih je prihajalo v mestu. To velja še posebno za žensko komponento, ki je, kot rečeno, stopala med mestno prebivalstvo v velikem številu skozi »vrata« sluznostnih dejavnosti in manj v okviru družinske, ženitne ali kake druge, poklicno zaznamovane oblike mobilnosti. Tako so priseljenke, popisane kot gospodinje (»domača opravila«, dobra polovica *stanovalk*), večinoma pridobile ta »značaj« v Trstu, pri čemer sta bila ključna poroka in oblikovanje lastne družine. Podobno pa velja tudi za druge, gospodarsko opredeljene kategorije, pri katerih kvalifikacije največkrat niso prinesene v mesto, temveč v njem s časom pridobljene. Pomislimo na perice, ki najjasneje odražajo ta »poklicni prehod«, a tudi na trgovske in (morda nekoliko manj) obrtne dejavnosti (bodisi družinskega značaja, bodisi v smislu diferenciranega udejstvovanja) in sama dninarsko-težaška dela. Vključno s služenjem, ki ni bilo nujno le nadaljevanje službovanja v obliki sobivanja z delodajalcem, so pri *stanovalkah* vse delovne kategorije in kategorija »domačih opravil« vezane v glavnem na poročni stan ali na vdovstvo, vsekakor pa (tudi v redkih primerih neporočenih žensk samih) na samostojno obliko bivanja.

Iz tabel 8 in 9 je jasneje zaznavna korelacija med izvornim bazenom ženskega doseljevanja in poklicno-gospodarskimi profili oziroma družbenim položajem. V tabeli 9 a) pade takoj v oči osnovna značilnost, številčni doprinos primarnega zaledja k sluznostnemu osebju kot poglobitvenemu segmentu samostojnega ženskega zaposlovanja. Gre za Goriško, Kranjsko in Istro, od koder je izviralo 67,3 % (in 78,5% tujih) ženskih poslov, bivaajočih pod gospodarjevo streho. Pri tem močno prednjači Kranjska (46,1% celote in 53,8% priseljenk), se pravi ne najbolj neposredno, ampak nekoliko oddaljenejše območje, po razpoložljivih podrobnejših podatkih zlasti Postojna in Ljubljana z okolicama. Zanimiv je tudi podatek za Koroško, ki se uokvirja v dokaj intenzivno splošno migracijsko navezo te dežele s takratnim Trstom.

V popisni kategoriji *stanovalk* (tabela 8 a), med katerimi prednjačijo Tržačanke, je število priseljenk iz Goriške, Kranjske in Istre še vedno prevladujoče (39,4% žensk in 64,2% priseljenk), vendar kranjska komponenta ne izstopa tako močno nad vsemi ostalimi. Na Tržačanke in na *stanovalk* iz Kranjske in Goriške odpade, zaradi velikega števila, tudi pretežni del raznih socialno poklicnih kvalifikacij, čeprav z dokajšnjimi notranjimi razlikami. Pri trgovini in gostinskih uslugah so si Tržačanke in priseljenke iz Kranjske skoraj enakovredne, medtem ko je Goričank precej manj. Te dejavnosti so bile v ekspanziji in so dopuščale dobre možnosti tudi iniciativi ter podjetnosti domačih in zlasti tujih žensk, kot pričajo tudi podatki drugih, številčno manj zastopanih priseljenjskih komponent. Ne smemo vsekakor pozabiti, da kategorija obsega različne oblike in gospodarske stopnje udejstvovanja, od pridobitnih do čisto preživetvenih. Povsem drugačna so razmerja pri obrti in protoindustrijskih dejavnostih, kjer daleč prednjačijo Tržačanke. Ta značilnost je pogojena z nekaterimi tradicionalnimi obrtmi, ki so ostajale trdno v rokah domačinov oziroma domačink (solinarstvo), in z izdelovanjem pletenk, ki ga vir ravno tako pripisuje v večji meri Tržačankam, čeprav so se z njim ukvarjale tudi mnoge priseljenke. Odstotki priseljenk na vsak način opozarjajo, da je bilo vključevanje v to kategorijo manjše,

Tabela 8: Stanovalke po poklicnih in družbenih kategorijah ter krajevnem izvoru

a) Navpični odstotki

	Trgovina, gost.	Obrt in protindustrija	Perice	Dinarke, nosačice	Služkinje, kuharice, dekle	"Domača opravila"	Plemkinje, redovnice	Drugo	Brez podatka	Skupno
Trst	28,3	46,9	8,9	15,7	28,6	35,2	56,9	33,1	23,1	33,4
Goriška	15,0	8,6	18,5	31,3	17,8	10,6	4,9	6,6	13,8	12,4
Kranjska	26,6	19,1	49,2	43,5	26,6	19,9	2,8	9,0	3,1	21,4
Istra	5,8	5,6	1,6	3,5	7,1	6,2	0,0	7,8	1,5	5,6
Furlanija	4,0	3,1	4,0	3,5	3,0	2,6	0,7	2,4	1,5	2,7
Koroška, Tirolska	5,2	1,9	4,0		0,7	3,7	0,7	1,8		2,8
Štajerska	1,2	0,6	0,8		1,3	0,7	1,4	0,6		0,8
Kvarner, Dalmacija	3,5		5,6	0,9	2,4	2,5	2,8	1,8		2,4
Veneto	2,9	6,8	1,6		5,7	5,4	1,4	5,4	4,6	4,7
Zg. in Sp. Avstrija, Češka, Moravska	0,6				1,3	2,5	4,9	1,2	1,5	1,9
Nemčija	0,6	1,9	1,6		0,3	1,5	0,7			1,1
Lombardija		0,6				0,3	0,7			0,2
Švica	0,6				0,3	0,2				0,2
Italija	1,7	3,1	0,8	0,9	1,3	2,1	0,7	1,2	6,2	1,9
Drugo	1,7	1,2	0,8		1,3	5,1	3,5	0,6		3,3
Neugotovljeno	2,3	0,6	2,4	0,9	2,0	1,5	1,4	1,2		1,5
Brez podatka							16,7	27,1	44,6	3,7
Skupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

b) Vodoravni odstotki

Trst	5,6	8,7	1,3	2,1	9,7	55,4	9,4	6,3	1,7	100,0
Goriška	8,0	4,3	7,1	11,1	16,3	44,9	2,2	3,4	2,8	100,0
Kranjska	8,2	5,5	10,8	8,9	14,0	48,8	0,7	2,7	0,4	100,0
Istra	6,8	6,2	1,4	2,7	14,4	58,9		8,9	0,7	100,0
Furlanija	9,7	6,9	6,9	5,6	12,5	50,0	1,4	5,6	1,4	100,0
Koroška, Tirolska	12,2	4,1	6,8		2,7	68,9	1,4	4,1		100,0
Štajerska	9,5	4,8	4,8		19,0	47,6	9,5	4,8		100,0
Kvarner, Dalmacija	9,5		11,1	1,6	11,1	55,6	6,3	4,8		100,0
Veneto	4,1	8,9	1,6		13,8	60,2	1,6	7,3	2,4	100,0
Zg. in Sp. Avstrija, Češka, Moravska	2,0				8,0	70,0	14,0	4,0	2,0	100,0
Nemčija	3,6	10,7	7,1		3,6	71,4	3,6			100,0
Lombardija		16,7				66,7	16,7			100,0
Švica	20,0				20,0	60,0				100,0
Italija	6,0	10,0	2,0	2,0	8,0	58,0	2,0	4,0	8,0	100,0
Drugo	3,5	2,3	1,2		4,7	81,4	5,8	1,2		100,0
Neugotovljeno	10,3	2,6	7,7	2,6	15,4	51,3	5,1	5,1		100,0
Brez podatka							24,5	45,9	29,6	100,0
Skupno	6,6	6,2	4,7	4,4	11,3	52,5	5,5	6,3	2,5	100,0

Tabela 9: Ženski *posli* po poklicnih kategorijah in krajevem izvoru

	a) Navpični odstotki				b) Vodoravni odstotki				
	Dojilje	Kuhanice, strežnice	Služkinje, dekle	Drugo	Skupno	Dojilje	Kuhanice, strežnice	Služkinje, dekle	Drugo
Trst	6,3	12,5	13,3	16,0	13,0	1,6	18,1	77,2	3,1
Goriška	12,5	11,4	14,9	16,0	14,2	2,9	15,1	79,1	2,9
Kranjska	59,4	42,9	47	24,0	46,1	4,2	17,6	76,9	1,3
Istra	6,3	2,7	8,2	4,0	7,0	2,9	7,4	88,2	1,5
Furlanija			2,3		1,7			100	
Koroška, Tirolska		15,8	4,1	8,0	6,2		47,5	49,2	3,3
Štajerska	6,3	2,7	0,8	4,0	1,4	14,3	35,7	42,9	7,1
Kvarner, Dalmacija	3,1	1,6	3,1	4,0	2,9	3,6	10,7	82,1	3,6
Veneto	3,1	1,1	0,5		0,7	14,3	28,6	57,1	0
Zg. in Sp. Avstrija, Češka, Moravska	3,1	5,4	0,5	12,0	1,8	5,6	55,6	22,2	16,7
Nemčija		2,7	0,8		1,1		45,5	54,5	
Italija		1,1	0,8	4,0	0,9		22,2	66,7	11,1
Drugo			1,6	8,0	1,4			85,7	14,3
Neugotovljeno			1,9		1,4			100	
Skupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	3,3	18,8	75,3	2,6

vendar bolj kvalificirano, saj dobimo med obrtnimi poklici (pretežno v oblačilnem sektorju) občutno več priseljenk kot domačink. Pranje perila pa je bilo skoraj izključno v rokah priseljenk, v prvi vrsti iz Kranjske, manj iz Goriške in delno tudi nekaterih drugih območij. Podobno velja za nosaštvo in dninarstvo, s tem, da so se, ob nekoliko večji udeležbi Tržačank, z njima ukvarjale skoraj izključno kranjske in goriške priseljenke. Služnostne dejavnosti so zopet koncentrirane pri Tržačankah, Goričankah in priseljenkah s Kranjskega, vendar so razporejene tudi med raznimi drugimi komponentami, in podobno »domača opravila«, deleži glavnih komponent pa so različni. Plemkinje so pretežno tržaškega izvora, a prihajajo tudi od drugod, bodisi zaradi zakonskih zvez s tržaško aristokracijo ali priselitve družin, angažiranih v gospodarskih dejavnostih v mestu, bodisi kot soproge in sorodstvo priseljenega visokega uradništva. Dopri nos Goriške je večji od kranjskega, vendar ti deželi ne izstopata v primerjavi z ostalimi kot pri drugih kategorijah. Kategorija »drugo« obsega aktivne in predvsem (formalno) neaktivne ženske zaradi starosti, bolezni ali druge prizadetosti.

S perspektive poklicne razporeditve po posameznih izvornih komponentah (tabela 8 b) se je vredno ustaviti najprej pri kategoriji »domačih opravil«. Če pojmuje ta položaj v smislu okoliščin oziroma razmer, zaradi katerih se je ženska (lahko) omejevala na gospodinjska dela (ne glede na trenutna stanja in neformalne oblike gospodarske participacije, ki so se lahko skrivale za to oznako), nas kljub poenostavljeni in konceptualno problematični ločnici podatki jasno opozorijo na razliko med Kranjsko in Goriško, kot glavnim bazenom ženskega priliva, in večino ostalih območij doseljevanja. Če prištejemo še statusno kategorijo plemkinj (in redovnic), sta to priseljenjski komponenti z daleč najnižjimi odstotki primerov v omenjenih kategorijah (edini pod 50%) in potemtakem z največjimi deleži formalizirane participacije v gospodarskih dejavnostih. Kranjsko in goriško komponento je vredno primerjati predvsem s Koroško, Venetom, Avstrijo in proveniencami, združenimi pod »drugo«, pa tudi s Štajersko in nemškimi deželami, pri čemer pride do izraza tudi vrsta gospodarske participacije. Pri teh komponentah ne najdemo na primer dninark in nosačic, se pravi najpreprostejše delovne sile, prisotne pa so

služkinje in kuharice, a v precej različnih razmerjih. Pri Korošicah so na primer le-te komaj zastopane, medtem ko izstopa število zaposlenih v trgovini, služkinje in kuharice iz Veneta so neprimerno številnejše in ravno tako priseljenke, zaposlene v obrti, manj pa jih je v trgovskih dejavnostih. Precejšnje razlike so vidne (včasih tudi zaradi skromnega števila primerov) tudi pri ostalih komponentah in pri samih kranjskih in goriških priseljenkah ter pri Tržačankah.

Ta številčna zapažanja je težko interpretirati brez podrobnejših analiz in povednejših virov. Iz statistične slike vsekakor izhajajo nekatere iztočnice za razbiranje socialno-gospodarskih značilnosti žensk in njihovega položaja v tržaškem družbenem tkivu v luči njihovega geografskega izvora. V tem se nam zdi glede priseljenk dovolj poudarjeno dejstvo, da je bila, podobno kot za moške, pri višjem socialnem položaju oziroma bolj kvalificiranih poklicnih karakteristikah njihova mobilnost manj pogojena z razdaljo. Tako govori tudi statistika *poslov*, ki ponuja direktnije elemente za vrednotenje socialno-poklicne in izvirne korelacije. Podatki kažejo, da se služnostno osebje iz Koroške, Zgornje in Spodnje Avstrije, Češke in Moravske ter tisto iz Nemčije odlikuje po višjem kvalifikacijskem profilu. Iz podrobnejše analize izhaja, da je mnogo kvalificiranih ženskih poslov iz teh dežel kot tudi iz krajev, zbranih v kategoriji »drugo«, službovalo pri delodajalcih iz istih območij, tako da lahko njihovo prisotnost v Trstu primerjamo s prisotnostjo delodajalcev, ki so jih očitno sem priklicali ali celo pripeljali s seboj. Mnogo pa jih je zaposlovala avtohtona ali druga priseljena, bolj ali manj premožna elita. Lahko rečemo, torej, da je tudi pri mobilnosti ženskih poslov igrala vlogo njihova kvaliteta in da so kvalificirani posli uživali poklicni sloves, ki jim je odpiral možnosti zaposlovanja v višjem in ožjem družbenem segmentu, zato pa na geografsko bolj razprostrtem tržišču. Samo število teh poslov iz mnogih dežel izven poglobitnega priseljenškega bazena opozarja, da njihovo premikanje ni sledilo ustaljenim množičnejšim tokom, temveč so bili skrbno izbrani in njihova prisotnost namensko usklajena z zahtevami določenega tipa delodajalcev. Podčrtati pa je treba, da slovesa ni določala samo kvalifikacija (poleg poklicne tudi v smislu osebnostnih značilnosti). Na izbiro poslov (in posledično na razdaljo njihovega premikanja) so vplivali tudi drugi dejavniki, kot kaže primer Korošic. Te so, ne glede na kvalifikacijo, službovale skoraj brez izjeme pri premožnih ali socialno izstopajočih delodajalcih, ki so v dobrem delu izhajali iz severnih avstrijskih in nemških dežel, a tudi od drugod. Zdi se torej, da so koroške služkinje že kot take tvorile cenjeno kategorijo z določenimi pripoznanimi konotacijami. Njihovo prisotnost v Trstu lahko asociramo s prisotnostjo trgovske in druge gospodarske in uradniške koroške elite, ki je – lahko domnevamo – temu ženskemu toku odprla pot do Trsta in zajamčila njegov »poklicni« sloves ter širšo uveljavitev na področju hišnih služnosti določenega nivoja. Upoštevajoč nakazane smernice je mogoče dodati, da je bila tovrstna in splošna ženska mobilnost na daljše razdalje še posebno odvisna od organizacijskih vidikov in pogostokrat del »premikanja drugih«, tistih, na katere je bila sorodstveno ali zaposlitveno vezana.

Glede na značilnosti tržaškega gospodarskega in družbenega razvoja ter na težo, ki so jo imele služnostne dejavnosti pri ženskem zaposlovanju, naj na koncu poudarimo, da se nam zdi vprašanje poslov eno od ključnih tematskih področij za razumevanje ženskega doseljevanja in ženskih vlog v procesu oblikovanja družbeno-gospodarskega tkiva tega v marsičem posebnega mesta. V izhodiščnih selitvenih izbirah, načinih prihoda v mesto skozi »kanal« služnja, odnosih do delovnega trga in konkretnih razmerjih z delodajalci ter v nadaljnjih življenjskih korakih, začeni s strategijami poročanja, so zajeti objektivni in subjektivni dejavniki, ki so oblikovali fiziognomijo lepega dela tržaške ženske stvarnosti. Vir, ki smo ga uporabili, je kljub »statičnosti« in vsej problematičnosti dragocen pokazatelj mnogoterih potez tega razvojnega procesa. Ob dodatni dokumentarni podpori lahko še mnogo doprinese, predvsem v širši komparativni perspektivi in kot pripomoček za evidentiranje ter izostrovanje splošnospecifičnih in mnogih drugih vprašanj.

Arhivski viri:

- AST, CRSIC: Archivio di Stato di Trieste, *C. r. Suprema Intendenza Commerciale per il Litorale (1748–1776)*
 AST, CRG: Archivio di Stato di Trieste, *C.r. Governo del Litorale in Trieste (1776–1809)*
 BCT, AD: Biblioteca civica di Trieste, Archivio diplomatico
 BCT, AD1: *Notta di tutte le case, famiglie, et abitanti nella città di Trieste li 18 luglio 1735*, 2 D 32
 BCT, AD2: *Conscrizione fatta del Popolo ch'Abbita nella città di Trieste, 10 gennaio 1765*, 2 D 32.
 BCT, AD3: *Coscrizione Generale Della Città e Porto Franco di Trieste fatta nell'anno 1775 da me G. A. Tognana de Tonnefeld*
 BCT, AD4: *Atti di Polizia (1. gennaio – 30 giugno 1775)*
 BCT, ASC: Biblioteca civica di Trieste, Archivio Storico Comunale, *Capitanato Circolare*

Literatura:

- Andreozzi** Daniele (2003): Gli «urti necessari». Dalla manifattura all'industria (1718–1914), v: Finzi Roberto, Panariti Loredana, Panjek Giovanni (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste. II: La città dei traffici 1719–1918*, Trieste, 541–639.
- Arru** Angiolina, **Ehmer** Josef, **Ramella** Franco (ur.) (2001): *Migrazioni*, »Quaderni Storici«, n. 106, XXXVI, 1.
- Arru** Angiolina (1996): Uomini e donne nel mercato del lavoro servile, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 245–268.
- Arru** Angiolina (1995): *Il servo. Storia di una carriera nel Settecento*, Bologna.
- Belfanti** Carlo Marco (1994): *Mestieri e forestieri. Immigrazione ed economia urbana a Mantova fra Sei e Settecento*, Milano.
- Blaznik** Pavle, et al. (1970): *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I*, Ljubljana.
- Braudel** Fernand (1963): Pour une histoire sérielle: Séville et l'Atlantique (1504–1650), »Annales E.S.C.«, XVIII, 541–553
- Breschi** Marco, **Kalc** Aleksej, **Navarra** Elisabetta (2001): La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste (secc. XVIII–XIX), V: Finzi Roberto, Panjek Giovanni (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste. I: La città dei gruppi 1719–1918*, Trieste, 69–237.
- Bühler** Linus (1994): Von Schustern, Kaminfeuern und Bauleuten. Zur gewerblichen Emigration aus Graubünden bis zum Ersten Weltkrieg, v: Brunold Urs (Hrsg.), *Gewerbliche Migration im Alpenraum*, Bozen, 483–495.
- Cattaruzza** Marina (1979): *La formazione del proletariato urbano. Immigrati, operai di mestiere, donne a Trieste dalla metà del secolo XIX alla prima guerra mondiale*, Torino.
- Cavallo** Sandra (2001): La leggerezza delle origini: rotture e stabilità nelle storie dei chirurghi torinesi tra Sei e Settecento, v: Arru Angiolina, Ehmer Josef, Ramella Franco (ur.) (2001): *Migrazioni*, »Quaderni Storici«, n. 106, XXXVI, 1, 59–90.
- Contini** Alessandra, **Martelli** Francesco (1996): Il censimento del 1767: una fonte per lo studio della struttura professionale della popolazione di Firenze, v: *Fonti archivistiche e ricerca demografica*, Roma, I, 344–393.
- De Vries** Jan (1984): *European Urbanization 1500–1800*, Cambridge, Mass.
- De Rosa** Diana (1991): *Libro di scorno, libro d'onore: la scuola elementare triestina durante l'amministrazione austriaca: 1761–1918*, Udine.
- Dorsi** Pierpaolo (1989): »Libertà« e »Legislazione«. Il rapporto del barone Pittoni sullo stato della città di Trieste e del suo Territorio (1786), »Archeografo Triestino«, S. IV, XLIX, 137–185.
- Dubin** Lois (1999): *The Port Jews of Habsburg Trieste. Absolutist Politics and Enlightenment Culture*, Stanford.

Ferrante Lucia (2002): L'onore dei poveri vergognosi. Il caso di Bologna, v: *Čast: identiteta in dvoumnost neformalnega kodeksa (Sredozemlje, 12. – 20. stol.)*, »Acta Histriae«, 8, 2 (X.), Koper, 431–448.

Finzi Roberto, **Panjek** Giovanni (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste. I: La città dei gruppi 1719–1918*, Trieste.

Finzi Roberto, **Panariti** Loredana, **Panjek** Giovanni (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste. II: La città dei traffici 1719–1918*, Trieste.

Floud Roderick (1979): *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, London.

Fornasin Alessio (1998): *Ambulanti, artigiani e mercanti. L'emigrazione dalla Carnia in età moderna*, Verona.

Furet François (1971): L'histoire quantitative et la construction du fait historique, »Annales E.S.C.«, XXVI, 63–75.

Greci Roberto (1996): Donne e corporazioni: la fluidità di un rapporto, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 71–91.

Gribaudo Maurizio (2001): Percorsi individuali ed evoluzione storica: quattro percorsi operai attraverso la Francia dell'Ottocento, v: Arru Angiolina, Ehmer Josef, Ramella Franco (2001): *Migrazioni*, Quaderni Storici, n. 106, XXXVI, 1, 115–151.

Gribaudo Maurizio (1996): L'analisi di rete: tra struttura e configurazione, »Rassegna italiana di sociologia«, XXXVII, 1, 31–55.

Groppi Angela (1996a), Introduzione, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, V–XVI.

Groppi Angela (ur.) (1996b): *Il lavoro delle donne*, Bari.

Groppi Angela (1996c), Lavoro e proprietà delle donne in età moderna, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 119–163.

Kalc Aleksej (2003): Aspetti del popolamento e della politica dell'immigrazione nel porto franco di Trieste (secolo XVIII), v: Kalc Aleksej, Navarra Elisabetta (ur.), *Le popolazioni del mare. Porti franchi, città, isole e villaggi costieri tra età moderna e contemporanea*, Udine, 47–86.

Kalc Aleksej (2004): Prispevki za zgodovino slovenskega šolstva na Tržaškem. Primer šole na Katinari: od ustanovitve do Ilirskih provinc, »Acta Histriae«, Koper, oddano v objavo.

Kaiser Dolf (1994): Bündner Zuckerbäcker in den Nachbarländern vom Spätmittelalter bis ins 20. Jahrhundert (Pasticceri grigionesi negli Stati confinanti, dal tardo medioevo al XX secolo), v: Brunold Ursus (ur.), *Gewerbliche Migration im Alpenraum*, Bozen, 511–526.

Kaser Karl (2002): La servitù della gleba nell'Europa orientale, v: Barbagli Marzio, Kertzer David I. (ur.), *Storia della famiglia in Europa. Dal Cinquecento alla Rivoluzione francese*, Bari, 34–86.

Krmac Dean (2002): *Il censimento demografico del 1857. Fonte per lo studio della popolazione di Trieste e dell'Istria*, Tesi di dottorato (relatore Anna Maria Vinci), Trieste, Università degli Studi di Trieste, a.a. 2001/2002.

Laslett Peter (1977): Caratteristiche della famiglia occidentale, v: Barbagli Marzio (ur.), *Famiglia emutamento sociale*, Bologna, 80–115.

Laudani Simona (1996): Mestieri di donne, mestieri di uomini: le corporazioni in età moderna, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 183–205.

Levi Giovanni (1985): *Centro e periferia di uno stato assoluto. Tre saggi su Piemonte e Liguria in età moderna*, Torino.

Merzario Raul (1996): Donne sole nelle valli e nelle montagne, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 229–246.

Merzario Raul (2000): *Adamocrazia. Famiglie di emigranti in una regione alpina (Svizzera italiana, XVIII secolo)*, Bologna.

Moch Leslie Page (1983): *Paths to the City: Regional Migration in Nineteen-Century France*, Beverly Hills, California.

Moch Leslie Page (1992): *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington-Indianapolis.

Mols Roger (1956): *Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIV au XVIII siècles*, Louvain.

- Moricola** Giuseppe (2002): Gli uomini che muovono i beni: facchini e organizzazione del porto a Napoli dopo l'Unità, »Società e storia«, XXV, 2, 517–540.
- Navarra** Elisabetta (1996): Famiglie e terre a Barcola fra '700 e '800, »Archeografo triestino«, 50, 3–47.
- Navarra** Elisabetta (1996): *Famiglie, patrimoni, valori nella comunità ebraica di Trieste (1750–1840)*, Università di Trieste, Working Papers, N.s. n. 24.
- Panjek** Aleksander (2003): Chi costruì Trieste. Edilizia, infrastrutture, mercato immobiliare, v: Finzi Roberto, Panariti Loredana, Panjek Giovanni (ur.), *Storia economica e sociale di Trieste. II: La città dei traffici 1719–1918*, Trieste, 643–758.
- Piccinni** Gabriella (1996): Le donne nella vita economica, sociale e politica dell'Italia medievale, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 5–46.
- Piccinno** Luisa (2002): Le Compagnie di facchini stranieri operanti nel porto di Genova (secoli XV–XVIII), v: Petti Balbi G. (ur.), *Comunità forestiere e »nationes« nell'Europa dei secoli XIII–XVI*, Napoli, 325 – 338.
- Poni** Carlo (1996): Tecnologie, organizzazione produttiva e divisione sessuale del lavoro: il caso dei mulini da seta, v: Groppi Angela (ur.), *Il lavoro delle donne*, Bari, 269–296.
- Repinc** Martina (1990): *Perice v vaseh tržaškega Brega (od 1918 do zatona obrti)*. Diplomska naloga, Univerza v Ljubljani, Trst.
- Rosental** Paul-André (1990): Maintien/rupture: un nouveau couple pour l'analyse des migrations, »Annales E.S.C.«, 45., n. 6, 1403–1431.
- Rosental** Paul-André (1999): *Les sentiers invisibles. Espace, familles et migrations dans la France du 19e siècle*, Paris.
- Trisciuzzi** Leonardo, **De Rosa** Diana (1986): *I bambini di sua maestà. Esposti e orfani nella Trieste del Settecento*, Milano.
- Schematismo** dell' I. r. Litorale austro-illirico ed unitovi *Indicatore generale della Città di Trieste per l'anno 1843*, Trieste.
- Sonnino** Eugenio (1999): Roma, secolo XVII: popolazione e famiglie nella »città maschile«, v: *La popolazione italiana nel Seicento*, Bologna, 777–796.
- Studen** Andrej (1993): Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialno zgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910, Ljubljana.
- Studen** Andrej (1995): Stanovati v Ljubljani: socialno zgodovinski oris stanovanjske kulture Ljubljancev pred prvo svetovno vojno, Ljubljana.
- Vascotto** Aldo (1994–95): *La popolazione di Trieste nel censimento del 1765*, Tesi di Laurea, Università di Trieste, Facoltà di Scienze Politiche.
- Verginella** Marta (1996): *Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podežlju*, Koper.
- Viazzo** Pier Paolo (1989), *Upland communities. Environment, population and social structure in the Alps since the sixteenth century*, Cambridge.
- Žnidaršič** Ž. Sabina (2000): *Ora et labora – in molči, ženska! Pregled demografije dežele Kranjske in pridobitnosti žensk v desetletjih 1880–1910*, Ljubljana.

R i a s u n t o

La popolazione femminile di Trieste nel 1775: alcuni aspetti socio-demografici, economici e metodologici

Aleksej Kalc

Il contributo offre una panoramica sulla società femminile triestina nel momento in cui la città emporio, dopo più di mezzo secolo dalla proclamazione del porto franco ed uno sviluppo a lungo stentato, si trova in pieno decollo economico, socio-demografico ed urbanistico. La base informativa

utilizzata per l'analisi è la coscrizione della popolazione del 1775 che costituisce, assieme a quella del 1765, l'unica fonte censuaria nominativa oggi disponibile per la seconda metà del secolo e fino al primo censimento austriaco moderno del 1857. Soffermandosi su alcuni dei caratteri socio-demografici ed economici che l'anagrafe riesce a mettere in evidenza, l'autore dedica ampio spazio ai numerosi problemi metodologici ed ai limiti interpretativi legati all'utilizzo di tale fonte, in modo particolare all'analisi di genere.

L'indagine fa emergere e mantiene costantemente in primo piano il fenomeno dell'immigrazione quale motore dello straordinario sviluppo demografico della città e fattore costitutivo di un amalgama sociale pluri-etnico e cosmopolita. Ricorrendo alla ricostruzione strutturale per far fronte alle lacune informative riguardanti l'età e la provenienza di un consistente segmento giovanile della popolazione (0–23 anni), l'autore tratteggia la fisionomia demografica dell'immigrazione e della popolazione nel suo insieme che corrisponde ai seguenti caratteri generali: una concentrazione dei flussi in entrata nelle classi di età 15–39, con il massimo addensamento nell'intervallo 15–29 (attorno al 55%), che determinano un forte gonfiamento generale delle medesime classi di età; una percentuale poco rilevante di forestieri nell'arco di età 0–14, riconducibile ad una tipologia immigratoria prevalentemente individuale ovvero scarsamente caratterizzata dal trapianto di interi nuclei familiari; una forte consistenza generale delle età più giovani come risultato della sostenuta natalità, favorita dall'afflusso migratorio, erose però molto velocemente dalla sempre più insidiosa mortalità (aumentata nel corso del secolo da 200 a 350 per mille). Tra le specificità di genere vengono rilevati: un predominio numerico della componente maschile su quella femminile, anomala per la maggior parte della demografia urbana di antico regime, ma caratteristica per determinate realtà cittadine, tra le quali i centri in grande crescita, soggetti come nel caso di Trieste a speciali politiche di incentivazione; una immigrazione femminile un po' meno numerosa di quella maschile e anche lievemente anticipata per quanto riguarda l'età all'arrivo, che contribuisce alla creazione di un vasto mercato matrimoniale, attraverso il quale trova, come confermato dalle fonti parrocchiali, la via della sedimentazione urbana; un accesso alla città che passa per lo più attraverso i ruoli lavorativi femminili classici, vale a dire i servizi domestici, e si basa sul modello *life-cycle servanthood*; un bacino di provenienza di più corto raggio rispetto all'ampiezza dei flussi maschili, localizzato per quasi il 70% dell'apporto nelle regioni immediate del Goriziano, dell'Istria e soprattutto della Carniola, caratteristica, quest'ultima, correlata alla tipologia del mercato occupazionale.

Per quanto riguarda la struttura occupazionale e la posizione sociale l'indagine mette innanzitutto in evidenza una delle questioni chiave per una corretta lettura dei dati: il problema della differenza tra rilevamento formale e realtà effettiva dei ruoli economici femminili. A differenza di altri casi, la coscrizione triestina del 1775 riporta con maggiore regolarità il dato relativo alla condizione socio-professionale delle donne, anche di quelle sposate che risultano essere solitamente le più penalizzate in questo senso. Ciò non toglie però l'appiattimento in una gamma di indicazioni, da un lato ristretta dai limiti del mercato del lavoro, dall'altro condizionata da classificazioni vaghe e stereotipate che fanno intuire, ma non permettono di cogliere lo spessore di situazioni reali molto più complesse. Situazioni che presuppongono una diversa concettualizzazione del lavoro femminile rispetto a quello maschile, che si esprimono attraverso una maggiore flessibilità dell'impiego e dell'apporto economico delle donne attraverso svariate strategie e combinazioni lavorative, che trovano riscontro già nei modi e negli orientamenti formativi delle giovani in confronto a quelli dei maschi.

La fonte permette comunque di apprezzare i tratti socio-economici generali della popolazione femminile, che rispecchiano, come del resto anche nel caso maschile, il ruolo prettamente portuale ed emporiale della città. L'autore si sofferma sulle singole categorie e tipologie di attività, sui caratteri strutturali dei gruppi entro i quali esse si manifestano, sulle differenziazioni sociali alle quali si associano ed altre peculiarità, strettamente connesse con il lavoro femminile della «nuova Trieste». La categorizzazione delle attività economiche cosiddette produttive comprende il settore commerciale e del ristoro, rappresentato per lo più da negozi al dettaglio e dalla rivendita in piazza di generi alimentari e soprattutto dalla conduzione di taverne, osterie e dormitori; il settore dell'artigianato e della protoindustria è caratterizzato in parte dai mestieri legati all'abbigliamento e tra le classi sociali più basse dall'impagliatura di bottiglie su vasta scala ad uso delle distillerie; nel settore delle prestazioni di manodopera comune spicca il «mestiere» delle facchine o «porta sacco», anche questo correlato ai più bassi ambiti sociali. Socialmente più elevato si presenta invece, almeno nella media, il consistente

gruppo delle lavandaie e, un po' meno, quello ancora più diffuso delle prestatrici di servizi domestici.

Le appartenenti alle categorie menzionate hanno come comune denominatore il fatto di essere maritate, o comunque, se vedove oppure sole, di abitare autonomamente. L'età ed altre caratteristiche strutturali confermano, con numerose differenze e vistose peculiarità sia a livello di categorie e di »mestieri« sia a livello dei singoli soggetti, che si trattava di attività legate alla fase »matura« della vita, nella stragrande maggioranza dei casi determinata dalla costituzione della famiglia. Lo stesso vale per la componente non registrata secondo caratteristiche formali di tipo economico-produttivo, vale a dire le mogli ed altre appartenenti del nucleo familiare che »lavoravano in casa«. Tale e simili indicazioni si pongono al centro della sopracitata questione sul reale ruolo ed apporto economico di queste componenti femminili.

A fronte di tutta questa parte di società femminile stava il blocco occupazionale più diffuso, cioè quello del servizio sotto forma di coabitazione con il datore di lavoro. Connotato prevalentemente dall'età »prematrimoniale« (dai 15 ai 29 anni) e da una scarsissima presenza della componente autoctona, esso rappresentava, come già accennato, la principale »via di accesso« femminile alla città, intesa sia come mercato del lavoro sia come realtà di innesto sociale. Si trattava anche in questo caso di un segmento socio-professionale articolato, sebbene concentrato per lo più nei servizi domestici. Ed anche qui si pone come problema di fondo la tipologia reale della prestazione lavorativa dei soggetti in questione, poiché solamente un quarto di essi reca qualifiche meglio definite. Si tratta in piccola parte di collaboratrici inserite (anche) nelle attività economiche dei datori di lavoro e soprattutto di personale domestico impiegato presso famiglie di alto rango sociale, per questo, come anche per la presenza pro famiglia alquanto numerosa, soggetto ad una più puntuale definizione delle mansioni e delle posizioni gerarchiche. Il restante 75% si raggruppa invece sotto un'unica generica definizione, quella della serva.

In chiusura il contributo prende in esame il rapporto tra struttura socio-professionale e provenienza della popolazione femminile, aggiungendo ulteriori elementi di riflessione soprattutto per quanto riguarda i modelli immigratori, le loro articolazioni ed i fattori sottostanti ai vari tipi di mobilità, aspetti questi di cui la fonte utilizzata offre però indizi insufficienti per interpretazioni approfondite..